

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Pedagogická fakulta

Katedra pedagogiky a psychologie

Bakalářská práce

Řeč dětí ze sociálně odlišného rodinného prostředí

Vypracovala: Jarmila Štulcová

Vedoucí práce: PaedDr. Alena Váchová

České Budějovice 2014

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích, 31. března 2014

Jarmila Štulcová

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucí mé bakalářské práce paní PaedDr. Aleně Váchové za vstřícný a lidský přístup i cenné připomínky při odborném vedení mé bakalářské práce.

Děkuji také manželovi a celé mé rodině za bezmeznou trpělivost, pochopení a podporu po celou dobu mého studia.

ABSTRAKT:

Bakalářská práce se zabývá řečí a jazykovým projevem dětí pocházejících ze sociálně odlišných prostředí. Teoretická část zpracovává téma vývoje řeči v předškolním věku, explikuje vliv prostředí na vývoj řeči, seznamuje s faktory, které řeč a komunikaci dítěte ovlivňují, charakterizuje současnou rodinu a krátce se věnuje Bernsteinovým jazykovým kódům. V praktické části je zpracován průběh a výsledky výzkumného šetření zjišťující rozdíly v řeči a komunikativních dovednostech předškolních dětí v souvislosti s jejich sociálním prostředím. Sledovány byly všechny jazykové roviny. Bakalářská práce přispívá k potvrzení Bernsteinovy teorie jazykových kódů.

Klíčová slova:

Předškolní dítě, sociální prostředí, rodina, řeč, vývoj řeči, diagnostika řečového projevu

ABSTRACT:

The thesis deals with a topic of speech and language expression of children coming from socially diverse backgrounds. A Theoretical part of the thesis elaborates upon the evolution of a speech in a pre-school age, explains an influence of social environment on the evolution of speech, encounters with factors that have an impact on speech and communication of a child, characterizes a contemporary family and briefly addresses to Bernstein's language codes. In a practical part the course and the findings of the research are elaborated, finding out differences in speech and communicational skills of pre-school children in connection with their social environment. All language levels were observed in the research. The thesis contributes to the affirmation of Bernstein's theory of language codes.

Keywords:

pre-school child, social environment, family, speech, evolution of speech, diagnosis of speech expression

Obsah

ÚVOD	9
1 VÝVOJ ŘEČI A JEHO STIMULACE	11
1.1 Vymezení souvisejících pojmů – řeč, jazyk, komunikace.....	11
1.2 Faktory optimálního vývoje řeči	13
1.2.1 Vliv prostředí na vývoj řeči	14
1.2.1.1 Rizikové faktory prostředí z hlediska vývoje řeči.....	15
1.2.1.2 Prostředí podporující vývoj řeči.....	17
1.2.2 Bernsteinova teorie jazykových kódů	18
1.3 Ontogeneze řeči.....	20
1.3.1 Vývoj řeči do tří let věku dítěte.....	20
1.3.2 Rozvoj jazyka a řeči u dětí předškolního věku.....	22
1.3.2.1 Diagnostika řeči v předškolním věku	24
2 PROSTŘEDÍ SOUČASNÉHO DÍTĚTE.....	27
2.1 Charakteristika současné rodiny	27
2.2 Pojem sociální znevýhodnění	30
3 PRAKTICKÁ ČÁST.....	32
3.1 Cíle šetření, metodologie	32
3.2 Charakteristika místa šetření a výzkumného vzorku.....	33
3.2.1 Kazuistiky výzkumného vzorku	34
3.2.1.1 Kazuistika – Dítě č. 1	34
3.2.1.2 Kazuistika – Dítě č. 2	35
3.2.1.3 Kazuistika – Dítě č. 3	36
3.2.1.4 Kazuistika – Dítě č. 4	37

3.2.1.5	Kazuistika – Dítě č. 5	38
3.2.1.6	Kazuistika – Dítě č. 6	39
3.2.1.7	Kazuistika – Dítě č. 7	40
3.2.1.8	Kazuistika – Dítě č. 8	41
3.2.1.9	Kazuistika – Dítě č. 9	42
3.2.1.10	Kazuistika – Dítě č. 10.....	43
3.3	Vlastní šetření.....	45
3.3.1	Oblasti šetření.....	45
3.3.1.1	Pasivní slovní zásoba – úkol č. 1.....	45
3.3.1.2	Aktivní slovní zásoba – úkol č. 2.....	46
3.3.1.3	Vytváření protikladů – úkol č. 3	46
3.3.1.4	Používání synonym – úkol č. 4	47
3.3.1.5	Používání homonym – úkol č. 5	48
3.3.1.6	Rozlišování jednotného a množného čísla – úkol č. 6.....	48
3.3.1.7	Rytmické cítění – úkol č. 7	49
3.3.1.8	Jazykový cit – úkol č. 8.....	50
3.3.1.9	Artikulační obratnost a výslovnost – úkol č. 9.....	50
3.3.1.10	Gramatická správnost mluveného projevu – úkol č. 10	51
3.3.1.11	Souvislý projev dítěte – úkol č. 11	53
3.3.1.12	Úroveň mluvního projevu – úkol č. 12.....	53
3.3.1.13	Vlastní hodnocení dítětem – úkol č. 13.....	54
3.3.1.14	Způsob komunikace – úkol č. 14.....	55
3.4	Závěry šetření.....	57
3.4	Diskuze.....	61

4 ZÁVĚR.....	63
SEZNAM LITERATURY A POUŽITÝCH ZDROJŮ:	65
Literatura:	65
Elektronické zdroje:	68
Zákony a vyhlášky:.....	68
Seznam tabulek	69
Seznam grafů.....	69
Seznam příloh.....	69
PŘÍLOHY	70

ÚVOD

„Ticho je nepřirozené! Řeč a mluvení jsou pro člověka jakousi samozřejmostí. Jsou i potřebou. Není-li tato potřeba uspokojována, nutně trpíme. Ticho je tísnivé a drásavé. Vzbuzuje úzkost. Člověk je tvor společenský - a řeč slouží jako přirozený nástroj jeho dorozumění s druhými lidmi. Není-li tento nástroj k dispozici, je zle.“¹

Téma mojí bakalářské práce s názvem „*Řeč dětí ze sociálně odlišného rodinného prostředí*“ je v současné době velice aktuální a zabývá se jím mnoho odborníků, pedagogů i laická veřejnost.

Jelikož pracuji jako pedagog v mateřské škole mnoho let a zajímá mě vliv rodinného prostředí na jazykový projev dětí, zvolila jsem jej jako téma bakalářské práce. Inspirací pro mě byla také Bernsteinova teorie jazykové socializace a její uplatnění u dětí předškolního věku. I ve vlastní praxi se setkávám s rozdíly v komunikačních schopnostech dětí z různých sociálních prostředí. Z tohoto důvodu mě zajímala i podstata problému, a to, zda se situace v rodině odráží na rozvoji osobnosti dítěte včetně jeho řeči, což bylo i cílem celého projektu.

Bakalářská práce sestává ze tří kapitol, přičemž první dvě jsou zaměřeny teoreticky a vytváří základ pro výzkumné šetření, o kterém pojednává poslední kapitola.

První kapitola se zabývá základními teoretickými východisky, a to vývojem řeči, vymezením jednotlivých termínů, ontogenetickým vývojem řeči, faktory ovlivňujícími vývoj řeči, rozvojem jazykových schopností a řeči, diagnostikou řečového projevu předškolních dětí a objasňuje teorii Bernsteinových jazykových kódů.

Druhá kapitola se věnuje prostředí, ve kterém se dítě pohybuje, charakteristice současné rodiny a objasnění pojmu sociální znevýhodnění.

¹ MATĚJČEK, Zdeněk. *Co děti nejvíc potřebují: eseje z dětské psychologie*. Praha: Portál, 1994. 108 s. ISBN 80-717-8006-5. Str.93.

Teoretická část byla vypracována z pramenů dostupné odborné literatury, kterou uvádím v obsahu použité literatury.

Ve třetí kapitole je zpracováno vlastní šetření. Výzkumné šetření má smíšený charakter a budou v něm popsány výsledky šetření (společně s dalšími tabulkami a grafem, které doplňují a zpřesňují prezentovaná data), charakterizován výzkumný vzorek a také mateřská škola, kde se výzkum uskutečnil.

Při práci byl použit smíšený výzkum, využito aktivní pozorování včetně rozhovorů s dětmi, pedagogickými pracovníci, analýza portfolia dítěte a analýza pedagogických dokumentů.

1 VÝVOJ ŘEČI A JEHO STIMULACE

1.1 Vymezení souvisejících pojmů – řeč, jazyk, komunikace

„Jazyk lze chápat jako určitý systém sloužící k vyjádření vlastních představ, myšlenek a stavů. Nástrojem přenosu zpracovaných informací ostatním lidem je potom řeč. Artikulovaná řeč je vlastní pouze člověku a může být vyjádřena formou akustickou, psanou či znakovou a je jedním typem komunikace.“²

V logopedickém slovníku je pojem komunikace definován jako „*přenos různých informačních obsahů pomocí různých komunikačních systémů zejména prostřednictvím jazyka; výměna informací, sdělování a dorozumívání*“.³

Lidé spolu vždy komunikují za určitým účelem, což je většinou výměna informací, ale především ovlivňování vztahu mezi dvěma nebo více osobami, ale i k sobě samotnému. Důležitý je způsob, jakým se vyjadřujeme, jak otevření a vstřícní jsme ke svému protějšku a zda si dokážeme získat jeho důvěru. Podstatnou roli zde sehrává neverbální komunikace, neboli mimoslovní vyjádření. Neverbální komunikace představuje širokou oblast toho, co signalizujeme beze slov či se slovy jako doprovod slovní komunikace.

Podle Vágnerové je komunikace schopnost něco vyjádřit a sdělit způsobem, který je obecně platný a zároveň schopnost přijímat informace od někoho jiného (Vágnerová, 2000, str. 68).

Lze tedy zkonstatovat, že definice Vágnerové i Dvořáka v podstatě vyjadřují stejnou myšlenku týkající se komunikace mezi dvěma nebo více osobami.

² Příspěvatelé Wikipedie, *Komunikace* [online], Wikipedie: Otevřená encyklopedie, c2013, Datum poslední revize 26. 06. 2013, 14:21 UTC, [citováno 14. 08. 2013]

<<http://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Komunikace&oldid=10446827>>

³ DVOŘÁK, Josef. *Logopedický slovník: [terminologický a výkladový]*. 3. dopl. a rozš. vyd. Žďár nad Sázavou: Logopedické centrum, 2007. 248 s. ISBN 978-80-902536-6-7. Str. 102.

Neverbálně komunikujeme:

- gesty, pohyby hlavou a dalšími pohyby těla (gestika a kinezika)
- postoji těla (posturika)
- výrazy tváře (mimika)
- pohyby a pohledy očí (vizika)
- vzdáleností komunikujících (proxemika)
- kontaktem (haptika)
- tóny hlasů
- oblečením, zdobnostmi, fyzickými a jinými aspekty vlastního zjevu (Vybíral, 2000, str. 64)

Mezi zvláštní druhy komunikace patří i komunikace pedagogická, která v celé své šíři představuje velice složitý jev (Sekerová, 2009, str. 56). Je to způsob, kdy je komunikace vázána na vyučování a lze na ní nahlížet z několika dalších pohledů:

- pedagogického – přenos informací a vědomostí v souvislosti s výchovně vzdělávacím procesem
- lingvistického – množství a kvalita nově získaných jazykových informací
- psychologického – vliv veškerých okolností na učitele i žáka, formování psychických vlastností, kvalita osobnosti
- kybernetického – způsoby a formy přenosu informací

V tomto druhu komunikace se prolíná stránka formální (pravidla pedagogické komunikace), obsahová (souhrn všech předávaných informací) a především stránka vztahová, která je vázána na obě předchozí hlediska, neboť způsob komunikace je silně ovlivněn vztahem mezi učitelem a žákem.

Tento aspekt se však může projevat i v rozličném sociokulturním prostředí, neboť příslušníci rozdílných kultur mohou vnímat i svět, potažmo řeč a komunikaci poněkud odlišně.

1.2 Faktory optimálního vývoje řeči

Vznik a vývoj řeči u dítěte je velmi složitý, avšak poměrně rychlý proces, který je ovlivněn mnoha faktory. Jedná se faktory vnitřní i vnější. Je proto nezbytné, sledovat vývoj řeči v kontextu s celkovým psychomotorickým vývojem dítěte a se zřetelem na vliv vnějšího prostředí. Za rozhodující období je považován vývoj do šestého roku.

Řečový rozvoj je ovlivněn především: stupněm vývoje CNS, různými zdravotními problémy, možnými odchylkami ve vývoji, úrovni intelektových schopností, úrovni motorických schopností, úrovni sluchové a zrakové percepce, mírou nadání pro jazyk a řeč, vlivem sociálního prostředí (Bytešníková, 2012, str. 21).

Úroveň vývoje centrální nervové soustavy je přímo úměrná vývoji myšlení a řeči. Dítě si osvojuje řeč na základě určitého stupně dosažené inteligence. U jedinců se sníženou úrovni inteligenčních schopností není možno dosáhnout ve vývoji řeči obvyklé normy. Na vývoj komunikačních schopností a řeči má nemalý vliv také úroveň motorických schopností, neboť správná funkce řečových orgánů je předpokladem úspěšného rozvoje řečových schopností.

Jedním z neméně důležitých aspektů optimálního řečového vývoje je také sluchové a zrakové rozlišování. Je všeobecně známé, že sluch se vyvíjí již od pátého měsíce nitroděložního života. Po příchodu na svět reaguje novorozenec na zvukový podnět pohybem, postupně diferencuje libé a nelibé zvuky a posléze je schopno sluchem přijímat až 60% všech podnětů ze svého okolí. Mezi tyto informace řadíme i řeč. Tu sluchem nejen vnímáme, ale také realizujeme. Pokud dojde k poškození sluchu, je znemožněn i příjem informací a následně vyloučena tvorba řeči.

Stejně důležitým faktorem je i zrak, na základě něhož přijímá dítě určité signály i ze vzdálenějšího okolí a v rámci procesu pozorování, sledování a následného zpracování dochází k pochopení vizuální informace. Zrakové vnímání probíhá na principu spolupráce s dalšími smyslovými počitky a vjemy, v závislosti na rozvoji jemné motoriky, řeči i v souvislosti s vývojem tělesným a rozumovým. Dítě pozoruje mimiku a artikulaci, kterou se snaží napodobovat.

Včasným odhalením možných deficitů ve vývoji zmíněných oblastí lze předejít riziku pozdějšího postižení nebo dysfunkčního vývoje dítěte.

1.2.1 Vliv prostředí na vývoj řeči

Jedním z nejvýznamnějších vnějších faktorů vývoje jazyka a řeči je sociální prostředí.

Zásadní úlohu sehrává množství, ale i přiměřenost podnětů. To však může být někdy velmi problematické.

V nedávné době se doporučovalo ponechávat dítě spíše samostatné, např. v době spánku, zavrhovalo se chování jako způsob rozmazlování. Autoritativní styl výchovy byl vystřídán extrémně tolerantní výchovou, aby nebyla omezována osobnost dítěte (Kutálková, 2011, str. 24).

Obě varianty jsou poměrně problematické a samozřejmě je vhodné najít tzv. střední cestu, kdy bude mít dítě určitý řád, avšak získá i pocit bezpečí a jistoty.

Rodinné prostředí, které neposkytuje dostatek podnětů nebo se zde objevuje citový chlad, dítě v dalším vývoji brzdí a posiluje riziko vzniku potíží nejen v dalším rozvoji řečových a komunikativních schopností, ale i v budoucí struktuře osobnosti dítěte.

Pokud je dítě ponecháno většinu dne o samotě, nebo je například v jeslích, dětském domově či jiném ústavu, který mu ani při nejlepší vůli nemůže poskytnout dostatek podnětů, dochází k opoždování vývoje řeči, poruchám výslovnosti apod. Nedostatkem podnětů však může trpět i dítě, jehož matka není schopna se o něj postarat, věnuje mu málo pozornosti, ať již z nedostatku zájmu nebo si s výchovou neví rady.

Vývoj však může poškodit i nadbytek podnětů. Jestliže je dítě zahrnováno přemírou hraček, obrázků, stále dalších nových podnětů, které nemá šanci vyzkoušet a již je mu nabízena věc nová, dochází k situaci přetížení, neklidu. „Výsledkem není ovšem

všestranně rozvinuté dítě, ale rychlý nástup nezájmu, pasivita či revolta, přetížení dítěte s rizikem neurotizace či koktavosti“.⁴

Přemíra informací ze strany dospělého vede dítě postupně k tomu, že neposlouchá. Poměrně velká bývá pasivní slovní zásoba, avšak aktivní je velmi zúžená, neboť se málokdy dostane ke slovu. Postupně se objevují poruchy pozornosti a soustředění či nedostatečná vyjadřovací obratnost.

Také u dítěte, které hovoří nesrozumitelně, se mohou objevit projevy méněcennosti, vyhýbání se kolektivu, negativizmu, podceňování, ale i agrese, izolace a s tím spojené frustrace. Následně mohou mít tyto okolnosti vliv na další vývoj i společenské uplatnění dítěte (Zajitzová, 2011, str. 5).

Velmi výstižné je přirovnání W.Wendlandta rozvoje dětské řeči ke stromu (in Bytešníková, 2012, str. 23).

„Jazykový strom tvoří několik částí. Kořeny stromu symbolizují vývojové procesy, jimiž musí dítě projít. To z důvodu, aby bylo schopno porozumět řeči a následně ji aktivně používat. Voda znázorňuje chování podporující řečový projev dítěte, poněvadž teprve díky každodenní komunikaci se může řeč rozvinout. Slunce symbolizuje skutečnost, že pro správný rozvoj je nezbytné, aby rodiče dokázali dítě přijmout a akceptovat takové, jaké je, a poskytovali mu dostatek lásky. Země potom vyjadřuje životní prostředí, kulturu a společnost, v níž dítě vyrůstá“ (Bytešníková, 2012, str. 24).

1.2.1.1 Rizikové faktory prostředí z hlediska vývoje řeči

Osvojování a rozvoj řečových schopností je velice složitý, náročný a zatěžující proces, v průběhu kterého může být dítě ovlivněno řadou negativních faktorů. Mnoho jich může vyplývat z prostředí, ve kterém vyrůstá.

⁴ KUTÁLKOVÁ, Dana. *Budu správně mluvit: chodíme na logopedii*. Praha: Grada, 2011. 224 s. ISBN 978-80-247-3687-7. Str.28.

Patří sem např.: přístup rodičů a blízkého okolí, postavení dítěte v rodině, adaptační problémy, jistota vazeb, odloučení rodičů nebo rozvod, nedostatečná spolupráce s odborníky, vliv masmédií (Bytešníková, 2012, str. 25).

Přístup rodičů a blízkého okolí může ovlivňovat vývoj dítěte jak pozitivně tak i negativně. Podle Bytešníkové (2012, str. 26) má zásadní význam pro řečový vývoj dítěte stimulace matky a nejbližšího okolí. Napodobováním dětských projevů matkou dochází k přirozenému vzniku zpětné vazby. K dalším projevům přispívá i role otce, která zároveň představuje pocit jistoty a bezpečí. Důležité jsou i emoce, neboť dítě, které nemá uspokojeny základní potřeby, včetně emocí a kladného vztahu s matkou, nemá dostatečnou motivaci ke zvukovým projevům. Také sourozenecké vztahy a vliv prarodičů je významným elementem v tvorbě, rozvoji a kvalitě sociálních a komunikačních kontaktů.

Problematické může být i postavení dítěte v rodině, neboť starší sourozenec se může cítit „ohrožen“ příchodem mladšího. Ten se náhle stává centrem pozornosti v rodině a může dojít k regresi v oblasti řečového vývoje u staršího z dětí. Kritické je zejména období kolem třetího roku věku, kdy se u některých jedinců mohou objevovat fyziologické potíže ve vývoji řeči, deficity ve vývoji řečových a komunikačních schopností, což může vést až k narušení plynulosti řeči. Zde je potřeba věnovat dítěti zvýšenou péči a postupovat tak, aby se necítilo ohroženo a věřilo si. Naopak dítě, které má jistotu, se vyvíjí úspěšněji, projevuje empatii vůči ostatním jedincům, snáze komunikuje se svým okolím.

V průběhu předškolního období se mohou také projevit určité adaptační problémy související především s nástupem dítěte do kolektivu, matky do zaměstnání nebo již zmíněným narozením mladšího sourozence apod. Negativním faktorem v řečovém vývoji dítěte může být také odloučení rodičů, a to i krátkodobé (např. hospitalizace v nemocnici).

Jako vysoce stresující činitel pak může působit rozchod rodičů. Dítě je vystaveno silnému citovému přetížení, na základě kterého se mohou objevit výrazné potíže v řečovém projevu – narušení plynulosti řeči, zadržávání, mutismus apod.

Významný vliv na správný rozvoj řečových schopností dítěte má také spolupráce rodičů s odborníky – především s předškolními pedagogy, dále psychology, logopedy, pediatry, klinickými lékaři ad. V průběhu ontogeneze vývoje řeči dochází k určitým kritickým mezníkům, kdy je spolupráce s rozličnými specialisty velmi důležitá z důvodu minimalizace problémů plynoucích z těchto vývojových fází.

Rizikovým faktorem ve vývoji řeči dítěte se zvláště v posledních letech stává vliv masmédií. Nepřiměřené až nadměrné sledování televize, videa i hraní počítačových her poškozuje řeč ve všech jejích složkách, vede k celkovému přetěžování dítěte i manipulaci s vlastní osobou (Kutálková, 1999, str. 75). Dítěti je sice poskytováno dostatečné množství informací, ale často jsou neadekvátní věku a děti nejsou schopny je pochopit. Převažují zrakové vjemy, slovní komentář však děti vnímají nedostatečně.

Obdobné je to i s počítači, kdy dítě nemá potřebný kontakt s mateřskou řečí, občas napodobuje slova pocházející z cizího jazyka, je redukováno smyslové vnímání, zrakových podnětů je nadbytek. Následně se objevují obtíže spojené s malou slovní zásobou, později i grafomotorikou a psaním, jelikož dítěti připadá kreslení banální a nepodstatné.

1.2.1.2 Prostředí podporující vývoj řeči

Pokud bychom chtěli stanovit určité desatero pro optimální vývoj řeči dětí, zahrnuli bychom do něj tato pravidla (Kutálková, 1999, str. 47): dostatek přiměřených podnětů, respektování věku dítěte i dosaženého stupně vývoje, vytvářet u dítěte zájem o jednotlivé činnosti, chválit, být trpěliví, vybírat vhodné podněty, rozvíjet smyslové vnímání, v dialogu dát stejný prostor dospělému i dítěti.

K úspěšnému rozvoji jazykových a komunikačních schopností lze využít především prohlížení knih, obrázků, četbu pohádek, deklamování říkadel, zpěv písniček, návštěvy divadel, kreslení, správný mluvní vzor. Vždy je potřebné dodržovat pravidla systematičnosti, nenásilnosti, trpělivosti, respektovat individuální zvláštnosti,

vyvarovat se přetěžování, volbě nevhodných metod a nezájmu dítěte – to vše může vést až ke změnám v řeči (např. ke koktavosti).

1.2.2 Bernsteinova teorie jazykových kódů

Basil Bernstein se zapsal do povědomí nejen pedagogické veřejnosti především svými pokusy a výzkumy objasnění jazykové a komunikační schopnosti jedince v souvislosti s jeho sociálním prostředím. Na základě svých pedagogických i životních zkušeností zjistil, že komunikativní a jazykové schopnosti a dovednosti jsou odlišné u dětí pocházejících z rozličných sociálních prostředí, především v možnosti přístupu těchto dětí ke vzdělání. Svoji teorii jazykové socializace postavil na sociálních vrstvách společnosti a vychází z rozvrstvení britské společnosti 50. a 60. let 20. století. V nejširším pojetí rozděluje organizaci společnosti do nižších a středních sociálních vrstev.

Nižší sociální vrstvy charakterizuje takto: typická je podřízenost autoritě, malý prostor pro vlastní rozhodování, práce slouží jako prostředek k zajištění existence, ne k vlastní realizaci, nemají potřebu vyjadřovat vlastní zvláštnosti, předpokládají, že jejich blízcí uvažují stejně jako oni, typická je autoritativní výchova, udržení kázně formou tělesných trestů nebo jejich hrozbou.

Střední sociální vrstvy charakterizuje takto: prostřednictvím symbolů manipulují s druhými lidmi, mohou alespoň částečně ovlivňovat podmínky práce druhých lidí, mají dlouhodobé sociální jistoty a vysoké aspirace, mají možnost individuálního sociálního vzestupu, jsou schopni vyjádřit vlastní stanovisko, od dětství jsou vedeni k schopnosti verbálního vyjadřování a prosazování vlastní individuality, ve výchově je typická emocionalita, vzdělání dítěte, vysoké hodnocení, vysoké nároky na výkon, kladné posilování, demokratické vztahy mezi rodiči a dětmi.

V rámci rozlišení sociálních vrstev vytvořil B. Bernstein svoji teorii jazykové socializace a vyslovil názor, že rozdíly mezi jednotlivými třídami se budou do budoucna spíše prohlubovat.

První verzi své teorie vyslovil koncem 50. let 20. století a postupně své výzkumy prohluboval, doplňoval a počátkem 60. let se jedním z klíčových pojmů jeho teorie stává **omezený a rozvinutý jazykový kód**.

Hlavní rozdíl spočívá v kvalitě řeči. Podle Bernsteina je celkový vývoj dítěte určován řadou sociokulturních ukazatelů, zdůrazňuje převahu společenského faktoru nad biologickým. Rozdíl v užívání kódů má tedy dle Bernsteina výrazné edukační důsledky. Děti z nižších vrstev mají potíže při školním vzdělání, což je způsobeno omezeným jazykovým kódem, zatímco děti, které používají rozvinutý jazykový kód, jsou schopny výraznějších reakcí, mají vyšší úspěšnost ve studiu i v dalším uplatnění.

Pro **omezený jazykový kód** jsou charakteristické: krátké, gramaticky jednoduché věty, časté užívání spojovacích výrazů (např. no tak, prostě, teda apod.), omezený výskyt vět vedlejších, omezené užívání přídavných jmen a příslovcí, velký počet výrazů zdůrazňujících konstatování mluvčího (např. že ano, víte apod.)

V rozvinutém jazykovém kódu naopak nacházíme: gramaticky správné a logicky uspořádané výpovědi, časté užívání složitých souvětí, vysokou frekvenci užívání předložek vyjadřujících časové a prostorové vztahy, užívání hodnotících a specifikujících přídavných jmen a příslovcí, časté užívání zájmena „já“ (Knausová, 2006, str. 27).

Bernsteinova teorie označuje v podstatě souhrn teoretických a empirických výzkumů v oblasti jazykové socializace (Průcha in Knausová 2006, str. 24). Ačkoli byly závěry založeny na velkém množství výzkumů autora i jeho následovníků, staly se velmi diskutabilními a Bernsteinova teorie měla své příznivce i odpůrce. Nastínil rovněž otázky sociální nerovnosti v souvislosti s výchovou a vzděláním, což je možno pokládat za jeden ze základních problémů v této oblasti (Průcha in Knausová, 2006, str. 24).

1.3 Ontogeneze řeči

Ontogeneze řeči probíhá v určitých stádiích, která mohou být různě dlouhá. Žádné řečové stadium však nemůže být vynecháno.

K úspěšnému rozvoji komunikačních schopností dítěte je nesmírně důležité dodržování komunikačních strategií ve všech stádiích řečového vývoje. Jedná se o způsob komunikace co nejpřístupnější a nejpochoitelnější pro jednotlivá věková období rozvoje dítěte.

1.3.1 Vývoj řeči do tří let věku dítěte

Stádia vývoje řeči se dělí na tzv. preverbální (přípravné, předřečové) období, které probíhá do jednoho roku života dítěte a vlastní vývoj řeči, který nastupuje kolem prvního roku života (Bytešníková, 2012, str. 16).

První zvukový projev, který dítě vydává, je nejčastěji pláč, se kterým souvisí i další zvukové projevy v prvních dnech života. Většinou se však jedná o reflexní projevy, které nemusejí vždy znamenat, že dítě cokoli postrádá. Toto **období křiku** trvá přibližně do konce šestého týdne (Kutálková, 1999, str. 37). V této etapě má křik tvrdý hlasový začátek, který vyjadřuje nelibost, později – mezi druhým a třetím měsícem nastupuje měkký hlasový začátek, kterým dítě vyjadřuje pocity spokojenosti.

Postupně se zvětšuje zvuková škála a objevují se tzv. zvučky (Kutálková, 1999, str. 38), což jsou určité zvukové projevy napodobující sací zvuky, hrdelní zvuky, zvuky vycházející ze hry s jazykem apod. Tyto zvuky společně s měkkým začátkem nazýváme **broukáním**.

Postupné ovládání mluvidel a zrání dítěte rozšiřuje zvukovou škálu přes dvě až tři oktávy a nastupuje stadium **pudového žvatlání**. Jedná se o období, kdy náhodným postavením mluvidel vznikají zvuky podobné některým hláskám, slabikám či dokonce

slovům. Dítě mění výšku i sílu hlasu, čímž vzniká dojem prozpěvování. Pudové žvatláni není závislé na procesu slyšení, proto tímto stadiem procházejí i děti neslyšící.

Na základě dalšího smyslového rozvoje nastupuje přibližně v šestém až osmém měsíci **období napodobujícího žvatláni**. Tato etapa je zároveň považována za první kritický moment z hlediska vývoje řeči. Již od narození preferuje novorozenec zvuk lidského hlasu, před jakýmkoli jiným sluchovým podnětem (Vágnerová, 2000, str. 36). Hlavní úlohu tedy sehrává sluch, ale také zrak. Kojenec sleduje pohyby mluvidel lidí ve svém okolí, především matky, a postupně začíná napodobovat jednotlivé hlásky, melodii i rytmus řeči. Tato fáze je důležitá v diagnostikování případných sluchových vad, neboť děti neslyšící v tomto období přestávají žvatlat.

Mezi desátým a dvanáctým měsícem života nastupuje **období rozumění řeči** (Bytešníková, 2012, str. 18). V tomto stadiu lze již pozorovat počátky pasivní slovní zásoby, nelze však hovořit o porozumění v pravém slova smyslu. Dítě reaguje především motoricky na určitá slova a celkové konkrétní situace, především však na melodické modulace v projevu dospělých (udělej paci – paci, udělej papa, jak jsi veliký apod.) Období porozumění řeči je nesmírně důležité, neboť dítě vrůstá do určitého sociokulturního prostředí, přizpůsobuje se mu. Pokud má dostatek řečových podnětů, dochází k osvojování řeči již v nejranějším období, a to do roka a půl.

Vřelé citové vztahy, z nich plynoucí pocit bezpečí, další stimulace a pozitivní zpětná vazba při komunikaci s dítětem přispívá nejen ke zdárnému řečovému rozvoji, ale i rozvoji vztahů dítěte a diferencovanějšímu sebepojetí (Vybíral, 2000, str. 94).

Přibližně kolem prvního roku života nastupují počátky **vlastního vývoje řeči** (Bytešníková, 2012, str. 19). V každé vývojové fázi se diferencují určitá stadia, která musí dítě absolvovat:

1. emocionálně – volní
2. egocentrické
3. asociačně – reprodukční
4. stadium rozvoje komunikační řeči
5. stadium logických pojmů

6. intelektualizace řeči

Dítě začíná postupně používat tzv. jednoslovné věty, které splňují funkci celých vět. Vznikají opakováním slabik a jsou nesklonná (např. tata, mama, baba aj.). Většinou jsou vyjádřením pocitů, emocí a přání a z tohoto důvodu se první fáze vlastního vývoje řeči nazývá **emocionálně – volní**. Je zastoupena převážně podstatnými jmény, často také citoslovci. Při používání jednoslovných vět sehrávají významnou roli tzv. prozodické faktory (melodie, rytmus řeči), které umožňují pochopit význam těchto vět. Právě v souvislosti s intonací můžeme rozlišit tři typy vět: oznámení, otázku, žádost.

Kolem roku a půl až dvou let hovoříme o tzv. **egocentrickém stadiu řeči**, kdy dítě začíná prostřednictvím řeči napodobovat dospělého.

V řeči se objevuje tzv. první věk otázek (Bytešníková, 2012, str. 19), neboli otázky „Co je to?“, „Kdo je to?“ Postupně začíná dítě užívat dvojslovné věty (mama ham), které však prozatím nemají správný gramatický tvar. Dítě nejprve označuje konkrétní osoby, posléze jevy ve svém okolí a postupně přenáší tyto výrazy i na jevy podobné. Vzhledem ke vzniku jednoduchých asociací nazýváme toto **stadium asociačně reprodukční**.

Na přelomu druhého a třetího roku nastává **stadium rozvoje komunikační řeči**, kdy se dítě prostřednictvím jednoduchých komunikačních technik pokouší o dosažení jednoduchých cílů.

1.3.2 Rozvoj jazyka a řeči u dětí předškolního věku

Předškolní věk trvá přibližně od tří do šesti let. Charakteristickým znakem je postupné uvolňování se z návaznosti na rodinu, vlastní prosazení ve vrstevnické skupině, osvojování běžných norem chování a přijatelná úroveň komunikace (Vágnerová, 2000, str. 75).

Z pohledu vývoje člověka je předškolní období jedním z nejvýznamnějších, neboť v této etapě se dítě nejrychleji vyvíjí, ale také učí. Za jednu z prioritních oblastí považujeme jazyk, řeč a komunikaci (Zajitzová, 2011, str. 5).

V tomto období dochází k rozvoji **logických pojmů**, kdy můžeme u dítěte pozorovat postupný přechod k užívání druhé signální soustavy. Do této doby výrazy spjaté s konkrétními věcmi začínají dostávat obecnou podobu a dítě začíná užívat náročnější myšlenkové operace. Toto vývojové období klade na dítě velké nároky, které se mohou projevit určitými jazykovými obtížemi (opakování hlásek, slabik či slov) a obecně určitou dysfluencí řečového projevu.

Slovní zásoba kolem třetího roku čítá asi jeden tisíc slov, dítě dokáže pojmenovat základní předměty denní potřeby, orientuje se v časových pojmech den – noc. Přibližně kolem tří a půl let nastupuje tzv. druhý věk otázek - „Proč?“

Kolem čtvrtého roku věku se začíná rozvíjet **stadium intelektualizace řeči**, které trvá až do dospělosti. Řeč se rozvíjí především po stránce logické, prohlubuje se schopnost chápání obsahu, dochází k zpřesňování významu slov, ke zkvalitnění celkového řečového projevu, rozšiřování slovní zásoby a především k rozlišování konkrétních a abstraktních pojmů. Předškolní dítě dokáže přijatelným způsobem vyjádřit své názory a pocity.

Přibližně od čtvrtého roku začínají být děti schopné diferencovat způsob komunikace (Vágnerová, 2000, str. 98). S dospělými hovoří zdvořileji, ve vztahu k vrstevníkům používají často specifické výrazy, vyjadřují se přímo.

Stále se však v komunikaci objevuje egocentrismus (dítě se opomíjí zmínit o některých podstatných detailech, situace popisuje v dimenzích vlastní zkušenosti), konverzace je typická obtížemi v koordinaci všech dílčích dovedností, které jsou pro komunikaci nezbytné (nevěnují pozornost sdělení druhé strany, často nepřipouští jiná stanoviska, zvládají sice komunikační dovednosti, ale nedokážou je plně využít).

Komunikační projevy mají i formální nedostatky, především je to vadná výslovnost.

Ta může být způsobena jak nedostatkem jazykových zkušeností, tak absencí korekce chyb ze strany dospělých (Vágnerová, 2000, str. 99).

Mezi pátým a šestým rokem by se měla být řeč ve všech rovinách blížit projevu dospělých. Dítě by mělo mít osvojeno a používat všechny slovní druhy, hovořit gramaticky správně, slovní zásoba by měla na takové úrovni, aby bylo schopno se souvisle, srozumitelně a smysluplně vyjádřit. Správná by měla být také výslovnost dítěte.

V tomto věku dítě již běžně navazuje kontakt s dětmi i dospělými a dodržuje základní pravidla konverzace (Bednářová, Šmardová, 2007, str. 85).

Vývoj řeči dítěte je úzce spjat nejen s motorikou, ale i s rozvojem sluchového a zrakového vnímání a s rozvojem myšlení (Zajitzová, 2011, str. 43).

K určitým problémům však může dojít při nástupu do kolektivního zařízení, kdy je nutné se zaměřit i na možnou nepřítomnost verbálního projevu, která při délce více než čtyři týdny může poukazovat na mutismus (Bytešníková, 2012, str. 29).

1.3.2.1 Diagnostika řeči v předškolním věku

Diagnostikou rozumíme poznávání, analýzu, interpretaci a hodnocení edukační reality, převážně se zaměřením na jednotlivce. Zabývá se aktuálním výkonem jedince a analyzuje ho v souvislosti s osobnostním vývojem a vnějšími vlivy, jenž na tento vývoj spolupůsobí. Na základě získaných údajů zahajuje bezprostřední intervenci, navrhuje použití dalších metod a postupů a vypracovává individuální vzdělávací plán (Průcha, 2009, str. 717)

Pedagogickou diagnostiku podle Tomanové definujeme jako vědeckou disciplínu, která se zabývá teorií a metodologií diagnostikování v edukačním prostředí, zkoumá metody diagnostiky, formuluje požadavky diagnostiky, zkoumá podmínky a výsledky vzdělávání a formuluje cíle, kritéria a přístupy (Tomanová, 2006, str. 7).

Diagnostika obecně se zaměřuje na sledování všech oblastí dětské osobnosti a jejich postupný vývoj.

Základem diagnostiky je především pozorování, které by mělo být systematické a objektivní. Mezi nejvýznamnější formy činnosti dítěte patří hra, která o něm samotném poskytuje nejvíce informací. Mezi další metody a nástroje patří anamnéza, rozhovor, dotazník, didaktické testy, analýza prací dítěte (portfolio), analýza pedagogických materiálů (Průcha, 2009, str. 719). Při diagnostice řečového projevu dochází k určitému paradoxu, neboť komunikační schopnost dítěte se v podstatě zjišťuje komunikací (Lechta, 2003, str. 28). Osvědčeným a v praxi užívaným nejčastějším diagnostickým způsobem je hodnocení řečových schopností v jednotlivých jazykových rovinách (Lechta, 2003, str. 87).

V rovině foneticko – fonologické zjišťujeme problémy s fonematickou diferenciací, analýzou, syntézou a sluchovou pamětí – např. rozlišování sykavek, dlouhých a krátkých hlásek, měkkých a tvrdých souhlásek, znělých a neznělých apod.

Rovina morfologicko – syntaktická se zaměřuje na zjišťování porozumění slovním spojením a větám, otázkám a instrukcím, úroveň jazykového citu apod.

V oblasti lexikálně – sémantické roviny je hodnocena především aktivní a pasivní slovní zásoba.

Rovina pragmatická hodnotí komunikační záměry dítěte a jeho konverzační schopnosti. U dítěte předškolního věku se primárně zaměřujeme na odstranění či eliminaci narušené komunikační schopnosti (Lechta, 2003, str. 88).

V rámci diagnostiky sledujeme nejen bohatost aktivní slovní zásoby, ale i pasivní slovní zásobu, plynulost, tempo, rytmus řeči a také směřování k dalšímu vývoji dítěte. Žádoucí je rozvíjet všechny jazykové roviny, jazyková pravidla v tzv. jazykové komunikaci a v oblasti sociální komunikace si osvojovat jazykové kódy (Bartoňová, 2012, str. 60).

V tomto ohledu má mateřská škola širokou škálu možností pro další rozvoj jazykového projevu dětí. Nezbytná je spolupráce s odborníky, avšak i v běžném prostředí mateřské školy lze provádět činnosti a aktivity z oblasti logopedické prevence, které umožní dětem zdárný vývoj jazykového projevu a komunikačních schopností.

Patří sem např. vytváření gramotně podnětného prostředí (knižní koutky, prohlížení časopisů, knih, návštěva knihovny, vytváření vlastních textů apod.), komunikace

s vrstevníky i dospělými (komunitní kruhy, vyřízení jednoduchého vzkazu), vyprávění pohádek, příběhů, dramatizace textů, zpěv (velmi vhodný je s pohybovým doprovodem), recitace.

Nezastupitelnou roli sehrávají cvičení dechová, fonační, rytmizační, artikulační i cvičení jemné motoriky a grafomotoriky, značnou roli v rozvoji jazykového projevu má také zraková a sluchová percepce.

Snaha mateřské školy směřuje k dosažení očekávaných výstupů a komunikačních kompetencí dítěte předškolního věku, které jsou zahrnuty v RVP PV.

2 PROSTŘEDÍ SOUČASNÉHO DÍTĚTE

2.1 Charakteristika současné rodiny

„Rodinné prostředí je prvním a základním životním prostředím, které zároveň odráží problémy doby“.⁵ Z hlediska psychologie je rodina označována za nejvýznamnější sociální skupinu, která zásadním způsobem formuje osobnost jedince a poskytuje mu základní sociální zkušenost. Rodina je charakterizována intimitou, vzájemnou soudržností a citovými vazbami mezi jednotlivými členy (v rodině se vytváří specifické emoční vazby) (Vágnerová, 2005, str. 312). Z hlediska sociální psychologie je rodina v podstatě malou a neformální skupinou, která představuje nejvýraznější kulturní vliv. Její společenství je výrazně menší, než bývalo v minulosti (Kohoutek, 1998, str. 3).

Význam rodiny spočívá především v její roli socializační, neboť formou předávání návyků, hodnot a norem pokládá základy osobnosti. Nejintenzivnějším vývojem prochází dítě v předškolním věku, tedy do šestého roku (Kohoutek, 1998, str. 4), kdy také dochází k výraznému rozvoji a osvojování řeči dítěte.

Socializace není jednostranný proces, kdy dítě je pouhým objektem ve výchovně vzdělávacím procesu, nýbrž jedná se o proces dvoustranný, ve kterém na sebe vzájemně působí rodina a dítě, a to tím více, čím více je dítě personalizováno. Aby socializace byla úspěšná, je potřebné zajistit přiměřeně podnětné prostředí, které bude akceptovat individuální potřeby dítěte, dostatečně a se správným mluvním vzorem s dětmi komunikovat, projevovat a opětovat dostatečným způsobem lásku k dítěti, uznávat jej v plné míře a respektovat jej jako samostatnou bytost. Rodina a především její dospělí členové zprostředkovávají dítěti hodnotové vzory chování a jednání, které následně dítěti usnadňuje sociální interakci a navazování pozitivních sociálních vztahů.

⁵ KOHOUTEK, Rudolf. *Vývoj a výchova dítěte v rodině*. Brno: CERM, 1998. 17 s.
ISBN 80-7204-105- 3.str.3.

Rodinné prostředí by mělo vždy záměrně rozvíjet dítě ve všech oblastech lidské osobnosti a zároveň přiměřeným způsobem uspokojovat jeho potřeby. Na vývoj a utváření osobnosti působí všechny stránky rodinného prostředí – společenská a ekonomická situace a úspěšnost, postoje rodičů k životu, umístění obydlí (venkov, město), vybavenost bytu, počet lidí na jednu obytnou místnost, stáří rodičů, úroveň vzdělání, zaměstnání rodičů, postavení ve společnosti a především úplnost či neúplnost rodiny.

Rodina a její mikroprostředí zásadně ovlivňuje vývoj dětské řeči. S měnícími se životními podmínkami společnosti se také mění vztahy v rodině. Vývoj osobnosti dítěte je často ovlivněn věkem rodičů, jejich zaměstnaností, úrovní jejich vzdělání, postavením ve společnosti. Na základě plánovaného rodičovství dochází bohužel často k situacím, kdy v rodině vytížených zaměstnaných rodičů vyrůstá dítě jako jedináček, který sice bývá hýčká a rozmazlován především materiálně, ale chybí mu dostatek mluvních a řečových podnětů a především kontakt s rodiči, prarodiči i sourozencem. Také oddělené soužití prarodičů a mladé rodiny je důležitým aspektem v řečovém vývoji dítěte. Básničky, říkadla, pohádky či vyprávění, které prarodiče předávají, jsou nenahraditelné a pro vývoj dítěte velmi důležité. V neposlední řadě zde sehraává roli i kontakt s prarodiči, který podporuje sociální osamostatnění dítěte.

Charakteristika současné typické rodiny jako vícefunkční sociální skupiny

(Musil, in Kohoutek, 1998, str. 4):

- je vědomě plánována vzhledem k počtu dětí
- je soustředěna na plnění funkcí biologických, psychických a socializačních
- je neolokální, tj. ubytovaná odděleně od prarodičů
- je ekonomicky soběstačná, za sebe odpovědná
- je utvářena dobrovolně
- je zaměřena na péči o výchovu dětí

Je možné rozlišit několik typů rodiny (Kohoutek, 1998, str. 9) :

- funkční – nemá zjevné problémy, zajišťuje funkci socializační, výchovnou, ekonomickou, reprodukční apod.

- problémová – má určité potíže, které však neohrožují dítě v jeho vývoji
- dysfunkční – neplní základní úkoly, není schopna pozitivním způsobem ovlivňovat vývoj dítěte, které si následně odnáší do života negativní výchovný vzor, který opětně přenáší do výchovy vlastních dětí.

Mezi způsoby fungování rodiny, způsoby rodičovské péče a chováním dítěte se projevuje výrazná souvislost (Fontana, 1997, str. 23). Můžeme charakterizovat několik stylů rodičovské péče. Je to výchova velmi přísná, kdy rodiče mají na děti neúnosné požadavky. U těchto dětí se následně objevuje nízké sebevědomí, nejistota. Naopak výchova málo přísných rodičů vede děti k vlastnímu neadekvátnímu přeceňování, vysokému sebevědomí a sebehodnocení (Kohoutek, 1998, str. 7).

Podle Maccobyové a Martina (in Fontana, 1997, str. 24) lze charakterizovat dvě základní dimenze stylů rodičovské péče:

1. vyžadující/ ovládající
2. nevyžadující/ neovládající

Do první dimenze lze zařadit rodičovský styl autoritativní a autoritářský, do druhé dimenze styl shovívavý a zanedbávající.

V závěru lze konstatovat, že: „Správný a vhodný způsob výchovy bývá často charakterizován jako výchova s láskou, trpělivá, vytvářející vztahy vzájemné sympatie, porozumění, posilující sebedůvěru dítěte a akceptující dítě takové, jaké je“.⁶

⁶ KOHOUTEK, Rudolf. *Vývoj a výchova dítěte v rodině*. Brno: CERM, 1998. 17 s.
ISBN 80-7204-105-3. Str.15.

2.2 Pojem sociální znevýhodnění

Školský zákon č.561/2004 Sb., §16 kvalifikuje sociální znevýhodnění jako rodinné prostředí s nízkým sociálně kulturním postavením, prostředí ohrožené sociálně patologickými jevy, prostředí sociálně vyloučených lokalit či znevýhodnění vzdělávání z důvodu příslušnosti k etnické nebo národnostní skupině či specifickému sociálnímu prostředí.

„Pojmy sociokulturně znevýhodňující prostředí, sociálně znevýhodněné prostředí, sociokulturní handicap, sociální znevýhodnění jsou velmi blízké a bylo by možné říci, že jsou užívány pro označení jednoho problému. Rozumí se jimi buď prostředí, do kterého se dítě narodí a které ovlivňuje jeho psychický, kognitivní vývoj negativním způsobem, nebo přímo výsledek socializace.“⁷

Podle Slowíka (2007, str. 143) je sociální a sociokulturní znevýhodnění často spojováno s takovými jevy, jako je jazyková bariéra, národnostní nebo rasová odlišnost, zdravotní handicap, nízký sociální a ekonomický status, sociálně patologické rodinné prostředí či ústavní výchova. Následně se děti vyrůstající v tomto prostředí často setkávají s typickými problémy, mezi které lze zařadit frustraci základních potřeb, silný vliv sociálně patologických jevů, absence životních jistot a cílů, ztížené podmínky seberealizace a sociální integrace (Slowík, 2007, str. 143). Mateřská škola může těmto dětem v předškolním věku v mnohém pomoci.

Zajistit dítěti dostatek mnohostranných a přiměřených podnětů, doplnit rodinnou výchovu a zároveň plnit i cíl diagnostický, to je cílem institucionálního vzdělávání zvláště u dětí vyžadujících speciálně pedagogickou péči (Bartoňová, 2012, str. 33). Úkolem mateřské školy je především kompenzace vývojových nerovnoměrností či nedostatků. To se samozřejmě týká i jazykové oblasti. Faktory, které ji ovlivňují z hlediska negativního i pozitivního jsem se podrobně zabývala v kapitole 1.2.1.

⁷ BARTOŇOVÁ, Miroslava a Ilona BYTEŠŇÍKOVÁ, et al. *Předškolní vzdělávání dětí se speciálními vzdělávacími potřebami: Preschool education of children with special educational needs*. Brno: Masarykova univerzita, 2012, 272 s. ISBN 978-80-210-6044-9.Str.229.

Koncepce mateřské školy pro děti se speciálními vzdělávacími potřebami vychází z RVP PV, má však svá specifika a odlišnosti odrážející situaci rodin, ve kterých tyto děti žijí. Ve výchovně vzdělávacím procesu by měly být uplatňovány odpovídající formy a metody práce, využíváno spontánní učení, zařazovány kooperativní činnosti. Jedním z možných řešení je i zařazení dětí ze sociokulturně znevýhodněného prostředí do přípravných tříd základních škol.

Vzdělávání dětí je pak realizováno podle RVP PV, avšak organizačně je uspořádáno podle RVP ZV. Upraveny jsou i další podmínky, a to takovým způsobem, aby byl maximálně naplňován individuální přístup k dítěti a jeho další rozvoj. Ten musí být založen na trpělivosti, snaze o porozumění, respektování individuality jedince. V rodinách s nižším sociálním statusem však může docházet k situacím, kdy se postoje, názory i normy neztotožňují s normami mateřské školy. V takovéto situaci je nezbytné, aby škola učinila maximum pro zmírnění nebo odstranění konfliktu (Bartoňová, 2012, str. 242).

3 PRAKTICKÁ ČÁST

3.1 Cíle šetření, metodologie

Obsahem praktické části bakalářské práce bylo zjistit, jaké rozdíly existují v řeči a komunikativních dovednostech předškolních dětí pocházejících ze sociálně odlišných prostředí.

Stanovila jsem si výzkumný problém tohoto znění: „Jak se u vybrané skupiny dětí z podnětného a nepodnětného prostředí liší jejich řeč.“

Konkrétně jsem se zaměřila na jednotlivé řečové oblasti - pasivní a aktivní slovní zásobu, vyjadřování protikladů, užívání synonym, užívání homonym, gramatickou správnost mluveného projevu, artikulační obratnost a výslovnost, rozlišování užití jednotného a množného čísla, schopnost rytmického cítění, smysl pro jazykový cit, samostatný souvislý projev dítěte, úroveň mluvního projevu i hodnocení vlastních řečových a komunikačních schopností.

Při svém výzkumu jsem použila techniky pozorování – jak krátkodobého tak dlouhodobého, polostrukturované rozhovory, analýzu výsledků činností dětí zařazených do výzkumného šetření a analýzu dokumentů.

Výzkum probíhal od ledna 2013 do února 2014. S dětmi jsem pracovala průběžně během celého roku, pozorovala jsem je při jejich činnostech spontánních i řízených. V dalším školním roce jsem úzce spolupracovala s oběma pedagogickými pracovníci, do jejichž tříd děti postoupily.

Hlavní výzkum započal v září 2013 a ukončen byl v prosinci téhož roku. Při sestavování úkolů ke zjištění úrovně řečových schopností dětí jsem využila publikace *Diagnostika předškoláka* (Klenková, J., Kolbábková, H., 2010), *Diagnostika dítěte předškolního věku* (Bednářová, J., Šmardová, V., 2007).

3.2 Charakteristika místa šetření a výzkumného vzorku

Výzkumné šetření probíhalo na mateřské škole v menším městě. MŠ je součástí právního subjektu se ZŠ, je šestitřídní, kapacita činí 114 dětí a je plně využita. V posledním ročníku MŠ je 60 dětí. V areálu MŠ je 29 dětí, 31 dětí navštěvuje odloučené pracoviště na ZŠ. Výzkumný vzorek činil 10 dětí, z nichž polovina je vychovávána v podnětném prostředí, druhá část v prostředí sociálně slabším.

Výzkum jsem osobně realizovala se šesti dětmi, z čehož tři děti vyrůstají v podnětném prostředí, tři děti se nacházejí v sociálně méně povzbuzující atmosféře.

Dále jsem kooperovala s dalšími dvěma učitelkami. Každá pracovala se dvěma dětmi, z nichž vždy jedno dítě pocházelo z podnětného, druhé z méně podnětného sociálního prostředí. Výzkumný vzorek činil celkově deset dětí ve věku 5 let 7 měsíců – 7 let 4 měsíce. Jména dětí jsou v rámci zachování anonymity nahrazena číslicemi. Nejstarší děti mají povolen odklad školní docházky, ostatní dosáhly šesti let do konce roku 2013, pouze jeden chlapec dosáhne šesti let v prvním pololetí roku 2014.

Jméno dítěte	Věk na počátku výzkumu	Věk na konci výzkumu	Prostředí
Dítě č.1	5 let 10 měsíců	6 let 2 měsíce	Podnětné
Dítě č.2	6 let 1 měsíc	6 let 5 měsíců	Podnětné
Dítě č.3	5 let 7 měsíců	6 let 1 měsíc	Podnětné
Dítě č.4	5 let 10 měsíců	6 let 2 měsíce	Podnětné
Dítě č.5	5 let 10 měsíců	6 let 2 měsíce	Podnětné
Dítě č.6	5 let 6 měsíců	5 let 10 měsíců	Méně podnětné
Dítě č.7	6 let 6 měsíců	6 let 10 měsíců	Méně podnětné
Dítě č.8	6 let 7 měsíců	7 let 1 měsíc	Méně podnětné
Dítě č.9	6 let 4 měsíce	6 let 8 měsíců	Méně podnětné
Dítě č.10	7 let	7 let 4 měsíce	Méně podnětné

Tabulka č. 1: Seznam dětí

S pedagogickými pracovníci jsem pravidelně diskutovala o probíhajícím šetření, jednotlivé poznámky a pozorování jsem zapisovala do záznamového archu každého dítěte.

3.2.1 Kazuistiky výzkumného vzorku

3.2.1.1 Kazuistika – Dítě č. 1

Výběr případu

Jedná se o děvčátko pocházející z velmi podnětného rodinného prostředí. Mateřskou školu navštěvuje třetím rokem, je v posledním ročníku docházky. Oba rodiče mají výrazný zájem o prospěch děvčátka, intenzivně se dceři věnují.

Anamnéza

Rodinná - Rodiče jsou v produktivním věku, dosažené vzdělání je středoškolské. Oba jsou zaměstnáni v kulturní sféře.

Společně vychovávají ještě staršího syna. Rodiče nejsou sezdáni, avšak vztahy v rodině jsou soudržné, rodina velmi dobře funguje.

Osobní - Porod proběhl bez komplikací, další vývoj zcela v mezích normy. Na prostředí mateřské školy se dívka výborně adaptovala, žádné problémy během docházky se nevyskytly. Zdravotní stav je dobrý, nebývá často nemocná.

Současný stav dítěte – děvčátko je bezproblémové, sociálně jisté s výbornými řečovými schopnostmi, širokou slovní zásobou. Je kamarádké, ochotné, má vysoké hudební předpoklady (pravděpodobně po rodičích), nadstandardní pěvecké schopnosti.

Prognóza, návrh případné intervence

S ohledem na současný vývoj dítěte nepředpokládám žádné problémy související s nástupem do ZŠ.

3.2.1.2 Kazuistika – Dítě č. 2

Výběr případu

Chlapec narodil ve velmi podnětném, sourodém prostředí. Vztahy v rodině jsou bezproblémové, fungují vzorně. Dítě je v posledním ročníku docházky do mateřské školy, MŠ navštěvuje třetím rokem.

Anamnéza

Rodinná – chlapec vyrůstá jako jedináček, neboť otec je přibližně o deset starší než matka a z předchozího vztahu má staršího syna, který se s rodinou pravidelně stýká. Otec je vyučený elektrikář, matka má středoškolské vzdělání. Oba se rodiče se chlapci věnují společně i jednotlivě, výraznou roli sehrává také péče prarodičů z obou stran.

Osobní – porod proběhl bez komplikací, celkový další vývoj probíhal v mezích normálu. Chlapec se projevuje jako velmi milý, příjemný, v kolektivu je oblíbený. Velice jej zajímají různé encyklopedie, má nadprůměrný všeobecný rozhled.

Současný stav dítěte – vyznačuje se jako vnímavý chlapec s výbornými vyjadřovacími a komunikačními schopnostmi. Od nástupu do mateřské školy neměl zcela žádné problémy při rozhovorech s dospělými.

Občas se v jeho chování objeví rysy mírně sobeckého jednání, avšak vždy situaci uzná a napraví. Rád vystupuje ve vedoucích rolích, obtížně přiznává prohru. Má výborné fyzické předpoklady, velmi dobře se rozvíjí logické myšlení.

Prognóza, návrh případné intervence – možné jsou problémy plynoucí z výchovy coby jedináčka (občasné projevy sobeckého jednání, obtížně se podřizuje většině), avšak závažnější problémy nepředpokládám.

3.2.1.3 Kazuistika – Dítě č. 3

Výběr případu

Děvče má zázemí ve funkční, bezproblémové rodině. Jedná se o velmi empatickou, sociálně vyspělou, samostatnou dívenku v posledním roce docházky do MŠ, kterou navštěvuje třetím rokem.

Anamnéza

Rodinná – jedná se o fungující rodinu. Oba rodiče jsou zaměstnáni, otec je vyučený, matka má středoškolské vzdělání. Rodiče společně vychovávají ještě starší dceru. Rodiče se intenzivně věnují oběma děvčatům, společně podnikají výlety na kole. Dívenka má velmi úzký vztah s dědečkem z matčiny strany, často podnikají pěší výlety do lesa a za zvířít.

Osobní – porod proběhl bez komplikací, další vývoj probíhal v mezích normálu. Adaptace na prostředí MŠ proběhla bez problémů, dívenka naopak dodávala sebevědomí dalším plačícím kamarádům. Téměř nebývá nemocná, v letošním roce však prodělala vážnější infekční onemocnění.

Současný stav dítěte – vstřícná, chápavá, velmi ráda pomáhá dětem i dospělým. Jeví se jako průměrně inteligentní, avšak velmi empatická, ochotná. Má výborné komunikační schopnosti, hovoří jasně, bez ostychu. Vykazuje nadprůměrné nadání v hudební oblasti. Velmi ráda má hry, ve kterých může uplatnit logické a strategické myšlení.

Prognóza, návrh případné intervence – velmi dobrá prognóza pro osobní i školní prostředí. Předpokládám výborné školní výsledky i velmi dobrý vývoj osobnostních vlastností.

3.2.1.4 Kazuistika – Dítě č. 4

Výběr případu – děvče je předškolního věku, MŠ navštěvuje třetím rokem. Nemá výraznější problémy, naopak vykazuje známky nadaného dítěte.

Anamnéza

Rodinná – děvčátko pochází z velmi tiché, spíše uzavřené rodiny, nemá žádného sourozence. Rodiče mají středoškolské vzdělání. Ačkoliv jsou oba pracovně velmi vytížení, dceři se intenzivně věnují. S otcem, který pracuje jako fotograf, podniká o víkendech výlety do okolí, má velmi dobrý přehled o nejbližším okolí našeho města, také o hradech a zámcích.

Osobní – porod proběhl bez komplikací, další vývoj dle normy. Adaptace na prostředí mateřské školy byla poněkud komplikovanější, neboť do té doby měla dívka silně omezené vztahy s dětmi, vyrůstala pouze mezi dospělými, na dětské klima si musela nejprve zvykat. Téměř nestoná, mateřskou školu navštěvuje zcela pravidelně, bohužel v ní však tráví více času, než je z pohledu pedagoga žádoucí.

Současný stav dítěte – občas uzavřená, má problémy navazovat vztahy s novými lidmi. Pokud si získá důvěru, je velice komunikativní, sdílná, má velmi širokou slovní zásobu. Výborné schopnosti vykazuje v oblasti předmatematických představ, řeší i náročnější úkoly. Paradoxně se objevují mírné problémy při hledání výsledků triviálních záležitostí, mírné obtíže spojené s nerozhodností pozorují též v sociální oblasti. Je potřeba zachovávat velmi specifický, klidný přístup, velmi obtížně snáší hlasité prostředí (především křik dětí). V jejím chování se objevují prvky jednání a chování nadaných dětí.

Prognóza, návrh případné intervence – možné obtíže shledávám v prostředí, do kterého s počátkem základního vzdělávání nastoupí. Je nutné i nadále zachovávat klidný, mírný přístup, občas poskytnout dostatek času k řešení některých záležitostí.

Naopak předpokládám výborné výsledky v matematice, osobně bych doporučovala ZŠ s tímto zaměřením.

3.2.1.5 Kazuistika – Dítě č. 5

Výběr případu

Chlapec pochází z neúplné rodiny. Žije s matkou, starší sestrou a prarodiči. Jak on, tak jeho sestra vykazují známky jednání a chování nadaných dětí. Ačkoli je matka vyučena, oběma dětem se výrazně věnuje. Podnikají společně pěší i cyklovýlety do okolí našeho města, společně s prarodiči často vyjíždějí na hrady, zámky, do ZOO. Výlety podnikají po celé republice. Významné postavení v rodině zastupuje i dědeček obou dětí. V současné době žije s rodinou matčin přítel. Do MŠ chlapec nastoupil před třemi roky.

Anamnéza

Rodinná – Otec odešel od rodiny k jiné partnerce v době, kdy chlapci byly přibližně tři roky. S dětmi se stýká velmi sporadicky. Matka pracuje ve třísměnném provozu, chod domácnosti částečně zajišťují prarodiče. Obě děti jsou často chváleny, ačkoliv dochází mezi nimi občas k neshodám, matka je řeší velice spravedlivě. Vztah obou sourozenců je velmi soudržný, starší sestřička je chlapci vzorem v mnohém jednání a chování.

Osobní – porod proběhl bez komplikací, veškerý další vývoj psychický i fyzický je zcela v mezích normy. Chlapec začal velice brzy hovořit, kolem druhého roku se zcela běžně domluvil s vrstevníky i dospělými. Adaptace na prostředí MŠ proběhla zcela bez komplikací. K menším problémům došlo v době, kdy se k rodině přistěhoval matčin přítel. Dítě bylo velice citlivé, plačtivé, přítele odmítalo. Po opakovaném vysvětlování v rodině i v MŠ se situace uklidnila. Vzájemný vztah mezi oběma se v současné době zdárně prohlubuje.

Současný stav dítěte - vynikající jazykové a komunikační schopnosti, široká slovní zásoba, výborné hudební, především pěvecké schopnosti, velice hezky kreslí. Je empatický, sociálně zcela samostatný, má výborné předlogické uvažování. Je spolehlivý, společenský, v kolektivu dětí i dospělých velmi oblíbený. Výborně kreslí, rád doplňuje dětské křížovky, řeší rozličné hádanky a dětské hlavolamy.

Prognóza, návrh případné intervence – při komplikovaných či náročnějších situacích může dojít k výrazným problémům v emocionální oblasti. Je nutné zachovat klidný, vstřícný, chápavý a vysvětlující přístup. V oblasti kognitivní nepředpokládám žádné problémy.

3.2.1.6 Kazuistika – Dítě č. 6

Výběr případu

Chlapec je předškolního věku, pochází z nepodnětného rodinného prostředí. MŠ navštěvuje druhým rokem. Hlavní rozhodnutí v rodině je vždy na matce, chlapcův otčím přijal po sňatku jméno manželky. V rodině se vyskytuje požívání alkoholických nápojů i fyzické násilí mezi partnery.

Anamnéza

Rodinná – Oba rodiče jsou nezaměstnaní, matka je na další rodičovské dovolené, otčím pobírá podporu v nezaměstnanosti. V rodině jsou další dvě děti – starší chlapec, jehož otec je neznámý, mladší dívenka pochází ze vztahu matky a chlapcova otčíma. Rodiče mají základní vzdělání. Chlapci se vzhledem k jeho závažné nemoci i celkovému vývoji věnují velmi málo. V rodině panují také finanční problémy, které částečně řeší chlapcův dědeček. S matkou bylo opakovaně řešeno neplacení stravného, školné bylo prominuto již v loňském školním roce, v posledním ročníku docházky do MŠ se školné nehradí.

Osobní – chlapec se narodil jako druhé dítě, u něhož matka neudala otce. Porod proběhl bez komplikací, v prvním roce života mu byla diagnostikována cystická fibróza. Má některá zdravotní omezení, pravidelně pobírá léky, jeho docházka do mateřské školy je poměrně často narušena nepřítomností plynoucí z onemocnění. Lékařská prognóza je v současné době optimistická.

Současný stav dítěte – chlapec je často velice agresivní verbálně i fyzicky, bezdůvodně a neočekávaně ubližuje dětem. Situaci si nechá vysvětlit, bohužel jeho reakce vycházejí z rodinných vztahů a potřebují dlouhodobější a důsledný vhodný

přístup. Vzhledem k jeho nepravidelné docházce je to však problém. Všeobecné znalosti jsou spíše podprůměrné, jazykové schopnosti velmi omezené. U dítěte je diagnostikována dyslalie, chlapec navštěvuje logopedickou nápravu velmi sporadicky, doma hlásky nepochvičují.

Problémy se projevují především v chování, dále ve všech oblastech kognitivního vývoje dítěte, velmi dobře je však rozvinuta fyzická oblast.

Prognóza, návrh případné intervence – z lékařského hlediska lze předpokládat další zdravotní problémy v souvislosti s možnými komplikacemi vycházejícími z onemocnění dítěte. S nástupem do ZŠ očekávám nedostatky v oblasti jazykové a komunikační, kognitivní a též problémy související s chováním chlapce.

3.2.1.7 Kazuistika – Dítě č. 7

Výběr případu

Chlapec pochází z velmi problematického rodinného prostředí. Matka má již tři starší děti z předchozích vztahů, s chlapcovým otcem má ještě mladšího syna. Vztahy v rodině jsou obtížné, probíhá zde fyzické násilí ze strany otce. Situaci již řešily orgány ochrany péče o dítě, v současné době otec s rodinou nežije. Chlapec má povolen odklad školní docházky, MŠ navštěvuje druhým rokem.

Anamnéza

Rodinná – rodinné vztahy jsou velice neurovnané, matka s chlapcovým otcem se opakovaně rozcházejí. Otec je vyučen, matka má základní vzdělání. V rodině se objevují finanční problémy, matka má diagnostikovanou roztroušenou sklerózu. Informace, které podává MŠ, nejsou často zcela pravdivé, je velmi sebestředná, jakoukoliv situaci týkající se obou chlapců směřuje vždy ke své osobě.

Osobní – porod proběhl bez komplikací, další vývoj probíhal standardně. Mateřskou školu začal navštěvovat jako předškolní dítě, adaptace byla více než bouřlivá. Nedokázal se odpoutat od matky, neustále plakal, postupně došlo k navázání kontaktu s učitelkou, zapojení do kolektivu zcela odmítal. Situace s mírnými výkyvy

probíhala téměř celý rok. Následně byl zařazen do třídy s mladším bratrem, stav se částečně upravil.

Současný stav dítěte - ačkoliv má chlapec povolen odklad školní docházky, neustále se u něj projevují výrazné problémy v sociální oblasti, je velmi nejistý, potřebuje trvalou podporu. Ze strany matky se mu dostává subvencí velmi málo, za vzor mu předkládá mladšího bratra. Chlapce často peskuje, užívá ironických poznámek, přístup je převážně direktivní, téměř bez láskyplného ladění.

Chlapec obtížně přijímá nové věci, celkový rozsah myšlení a uvažování je spíše podprůměrný, velmi problematicky zvládá jakékoli řešení, jež vyžaduje samostatnost.

Prognóza, návrh případné intervence – problémy předpokládám v sociální oblasti, v oblasti kognitivní. Je potřeba zachovat klidný přístup, poskytnout dostatek času. Možné je přeřazení do speciální ZŠ.

3.2.1.8 Kazuistika – Dítě č. 8

Výběr případu

Chlapec je v posledním ročníku MŠ, byl mu povolen odklad školní docházky. MŠ navštěvuje druhým rokem. Vyrůstá v neuspořádaných poměrech, pouze se starším bratrem, matkou a přítelem, který je nevlastním synem chlapcova otce (ten spáchal sebevraždu pod vlivem návykových látek). S matkou je velmi obtížná domluva, do mateřské školy přivádí a většinou odvádí chlapce jeho starší bratr.

Anamnéza

Rodinná – vztahy v rodině jsou velmi komplikované, matka žije s o několik let mladším nevlastním synem jejího bývalého manžela, který podlehl alkoholu. Zemřel v době, kdy chlapci byly přibližně tři roky. Matka o sebe i syny naprosto nedbala, situace se zlepšila přibližně v posledním půlroce. Matka dokončila vzdělání v praktické škole. Matka nepracuje, přítel je zaměstnán (profese mi není známa). V poslední době se však zjevně zlepšila ekonomická situace rodiny, chlapec chodí lépe a čistě oblekán, má zakoupeno nové oblečení.

Osobní – podrobné zprávy ohledně chlapcova zdravotního stavu nemám (matka si podrobnosti údajně nepamatuje). Dle současného pozorování lze soudit, že jeho vývoj probíhal standardně, bohužel výchova je jednoznačně zanedbaná.

Chlapec nastoupil do třetího ročníku MŠ, adaptace proběhla v mezích normy. S nástupem do MŠ došlo k výrazným pozitivním změnám v psychickém a sociálním vývoji. Matka se chlapci věnuje velmi sporadicky, schůzek v MŠ se neúčastní, na výzvy nereaguje. Několikrát jsem řešila situaci ohledně neplacení stravného a školného, teprve po upozornění na možné ukončení školní docházky matka obnos uhradila. Celkový přenos informací probíhá nejčastěji přes staršího bratra. Podle aktuálních informací se o situaci v rodině zajímají orgány péče o dítě.

Současný stav dítěte - výrazné problémy v jazykové oblasti, celkový přehled je podprůměrný, vývoj v kognitivní oblasti je velmi pomalý a nedostačivý. Nápadně příznivého rozvoje dosáhl v sociální oblasti. Začíná komunikovat s dětmi i dospělými, slovní zásoba je výrazně chudá, užívá jednoduché věty.

Prognóza, návrh případné intervence – možné je přímé vřazení do speciální ZŠ. Problémy spatřuji v oblasti sociálního, emocionálního i psychického rozvoje. Chlapec potřebuje klidný, vstřícný přístup, dostatek času na rozhodování, menší kolektiv dětí, což by mu třída speciální ZŠ mohla poskytnout.

3.2.1.9 Kazuistika – Dítě č. 9

Výběr případu

Chlapec je velmi kamarádský, v kolektivu oblíbený. Jelikož jsem měla možnost pozorovat jej celý loňský školní rok, zvolila jsem ho i pro následné pozorování. MŠ navštěvuje třetím rokem.

Anamnéza

Rodinná – chlapec žije s matkou a starším již dospělým bratrem, který tráví s bratrem velkou část jeho volného času. Matka pracuje na směny, jako samoživitelka si často domlouvá směny nad rámec své pracovní doby. Má středoškolské vzdělání,

v současné době údajně studuje vysokou školu. Matka se chlapci věnuje velmi omezeně, vzorem chování je mu spíše starší bratr. Otec s rodinou nežije. Chlapec je po odkladu školní docházky.

Osobní – do MŠ nastoupil jako čtyřletý, jeho adaptace byla komplikovaná, dlouhodobá, docházka velmi sporadická, nepřítomnost bez omluvy. Postupně si začal ve školce nacházet kamarády. Těhotenství i porod proběhly bez komplikací, další tělesný vývoj v normě, úroveň rozvoje psychických procesů je velmi omezená. O matce chlapec téměř nehovoří, často vypráví, jak s bratrem hraje počítačové hry nebo sledují bojové filmy. O prarodičích nikdy nehovoří, na můj dotaz odpověděl, že „k nim nechodí ani tam nejezdí“.

Současný stav dítěte - jeho zájmy jsou po celou dobu docházky do MŠ dramaticky omezeny pouze na běhání a střílení čímkoliv, doma zřejmě rád sleduje a hraje bojové filmy a hry. Zájem o další činnosti nemá, při individuálním úkolu je unavený, bez zájmu, nechce se učit. Docházku do MŠ odmítal, jelikož „musí pořád něco dělat“. Situace se příliš nezměnila ani po odkladu školní docházky. Problémy se objevují v oblasti jazykové a komunikativní, v nezájmu o rozličné činnosti, občas v chování. Výrazné zlepšení se objevilo v poslední době při tělovýchovných činnostech.

Prognóza, návrh případné intervence – problémy předpokládám v oblasti koncentrace, záměrné pozornosti, v oblasti kognitivní, v oblasti chování. Žádoucí je klidný, ale důsledný přístup.

3.2.1.10 Kazuistika – Dítě č. 10

Výběr případu

Chlapec nastoupil do posledního ročníku MŠ. Jeho docházka je naprosto nepravidelná, matka ji zdůvodňuje častou nemocí. Rodinné prostředí je značně neobvyklé, uzavřené, bez dalších vztahů k okolí. Chlapec má povolen odklad školní docházky.

Anamnéza

Rodinná – hoch vyrůstá v úplné rodině, otec je vyučen a zaměstnán, matka je na další rodičovské dovolené s mladším dítětem, výše dosaženého vzdělání mi není známa. Rodina neudrhuje žádné vztahy ve svém okolí, jednání s nimi je komplikované, nereagují na telefonický kontakt, do MŠ dochází chlapec i po OŠD velmi nepravidelně. Problémy vycházejí především z omezeného sociálního kontaktu rodiny. Chlapci je zjevně věnována nízká péče v oblasti psychického, emocionálního i sociálního rozvoje.

Osobní – nejsou mi známy žádné podrobnosti ohledně těhotenství, porodu a dalšího vývoje. Na základě pozorování a zprávy pediatra mohu konstatovat běžný fyzický vývoj, v oblasti psychického vývoje se projevuje značný deficit, celková informovanost je spíše v pásmu průměru až podprůměru. Jednání s rodiči je velmi komplikované, na telefonický kontakt nereagují. Setkání zprostředkuje provozní zaměstnankyně MŠ. Prostředí v rodině neodpovídá hygienickým normám, o čemž svědčí i prádlo i tělesná čistota chlapce. S matkou byla situace již řešena, k nápravě nedošlo. Chlapec má mladšího sourozence, o kterém téměř nehovoří.

Současný stav dítěte - velmi uzavřený chlapec, velice málo a obtížně komunikuje, má diagnostikované poruchy řeči (opožděný vývoj řeči, dyslalie). Rodiče navštěvují s chlapcem odborné pracoviště, vzhledem k nepravidelnosti návštěv jsou výsledky chabé. S chlapcem v době jeho přítomnosti v MŠ pracuje školní logoped. V psychické oblasti je vývoj silně podprůměrný, celková informovanost podprůměrná, percepce jsou vyvinuty velmi málo. Fyzické předpoklady jsou omezené, chlapec je silný, značně se potí, brzy se zadýchá.

Prognóza, návrh případné intervence – problémy předpokládám téměř ve všech oblastech vývoje, velmi značné při psaní, čtení, matematice.

Osobně bych doporučila přímé či následné vřazení do speciální ZŠ.

3.3 Vlastní šetření

Pro práci s dětmi jsem sestavila baterii úkolů, které podrobně popisují v další části práce. Při plnění úkolů dětmi jsem aktuálně písemně zaznamenávala jejich reakce a vyjádření. Všechna zadání byla zaměřena na jednotlivé oblasti používání řeči a komunikace. Hodnocení výsledků vychází z publikace Diagnostika předškoláka (Klenková, J., Kolbábková, H., 2010) a *Diagnostika dítěte předškolního věku* (Bednářová, J., Šmardová, V., 2007), které jsem pro potřeby vlastní práce dále upravila. Hodnocení jednotlivých oblastí jsem u každého dítěte posoudila dle dosažených bodů a zaznamenala do archu Řečový a mluvní projev dítěte (Příloha č.1). Celkové hodnocení jsem rozdělila do dvou skupin – sociálně podnětné a sociálně méně podnětné prostředí a zaznamenala též do archu Řečový a mluvní projev dítěte – vyhodnocení (Příloha č. 2).

3.3.1 Oblasti šetření

Pro šetření jsem stanovila tyto oblasti, ve kterých lze dobře pozorovat řečové a jazykové schopnosti dítěte: pasivní a aktivní slovní zásoba, vyjádření protikladů, používání synonym, používání homonym, gramatická správnost mluveného projevu, artikulační obratnost a výslovnost, rozlišování užití jednotného a množného čísla, schopnost rytmického cítění, smysl pro jazykový cit, samostatný souvislý projev dítěte, úroveň mluvního projevu dítěte, vlastní hodnocení dítětem, komunikace s dětmi, dospělými.

3.3.1.1 Pasivní slovní zásoba – úkol č. 1

Úroveň pasivní slovní zásoby jsem zjišťovala pomocí obrázků.

Před dítě jsem položila 45 obrázků a požádala jsem je, aby na každý obrázek, který pojmenují, ukázalo. Výsledek jsem zaznamenala do tabulky Řečový a mluvní projev dítěte. Maximální možný počet bodů činil u pěti dětí 225 bodů.

Pasivní slovní zásoba			
Sociálně podnětné prostředí	Počet bodů	Sociálně méně podnětné prostředí	Počet bodů
Dítě č.1	45	Dítě č.6	43
Dítě č.2	45	Dítě č.7	45
Dítě č.3	45	Dítě č.8	45
Dítě č.4	45	Dítě č.9	44
Dítě č.5	45	Dítě č.10	45
Dosaženo celkem bodů	225	Dosaženo celkem bodů	221

Tabulka č. 2: Pasivní slovní zásoba

3.3.1.2 Aktivní slovní zásoba – úkol č. 2

Aktivní slovní zásobu jsem hodnotila na základě pojmenování jednotlivých obrázků. Dítěti jsem obrázky předkládala a následně jej požádala, aby mi sdělilo, co je na obrázku. Počet obrázků činil také 45 kusů, maximální počet dosažených bodů 225.

Aktivní slovní zásoba			
Sociálně podnětné prostředí	Počet bodů	Sociálně méně podnětné prostředí	Počet bodů
Dítě č.1	45	Dítě č.6	42
Dítě č.2	45	Dítě č.7	43
Dítě č.3	45	Dítě č.8	42
Dítě č.4	43	Dítě č.9	45
Dítě č.5	45	Dítě č.10	44
Dosaženo celkem bodů	223	Dosaženo celkem bodů	216

Tabulka č. 3: Aktivní slovní zásoby

3.3.1.3 Vytváření protikladů – úkol č. 3

Dítěti jsem předložila dvojice obrázků a požádala jej, aby mi ukázalo požadovaný obrázek a pojmenovalo jeho protiklad. Např.: „Ukaž mi, který kruh je velký. Jaký je druhý kruh?“

Počet dosažených bodů jsem opět zaznamenala do záznamového archu, maximální počet bodů u každé skupiny činil 70 bodů.

Vytváření protikladů			
Sociálně podnětné prostředí	Počet bodů	Sociálně méně podnětné prostředí	Počet bodů
Dítě č.1	14	Dítě č.6	10
Dítě č.2	13	Dítě č.7	12
Dítě č.3	14	Dítě č.8	10
Dítě č.4	14	Dítě č.9	12
Dítě č.5	14	Dítě č.10	12
Dosaženo celkem bodů	69	Dosaženo celkem bodů	56

Tabulka č. 4: Vytváření protikladů

3.3.1.4 Používání synonym – úkol č. 4

Oblast používání synonym je pro některé děti poměrně náročná. To se projevilo i při jejich vytváření. Každému dítěti jsem předložila čtveřici obrázků a zeptala se, co je na obrázku nakresleno a jak bychom to ještě mohli pojmenovat.

Na obrázcích byl domeček (synonyma ke slovu domek), chlapec, který utíká (synonyma ke slovu utíká), obrázek chlapce (synonyma ke slovu chlapec), děvče, které má na sobě šaty (synonyma ke slovu šaty). Za každou správnou odpověď mělo dítě započítán jeden bod. Maximální výše možných dosažených bodů činila 65.

Používání synonym			
Sociálně podnětné prostředí	Počet bodů	Sociálně méně podnětné prostředí	Počet bodů
Dítě č.1	9	Dítě č.6	0
Dítě č.2	1	Dítě č.7	3
Dítě č.3	10	Dítě č.8	0
Dítě č.4	7	Dítě č.9	2
Dítě č.5	13	Dítě č.10	3
Dosaženo celkem bodů	40	Dosaženo celkem bodů	8

Tabulka č. 5: Používání synonym

3.3.1.5 Používání homonym – úkol č. 5

Dalším úkolem bylo zjištění používání homonym. I zde se projevovaly mezi oběma sociálními skupinami výrazné deficity ve schopnosti užívání a znalosti homonym. Jejich množství v řeči dětí jsem stanovila opět na základě obrázků.

Dětem jsem celkově postupně předložila pět obrázků (koruna, oko, zub, list, kohoutek) a děti měly říci, co to všechno může znamenat. Za každé vhodné pojmenování další věci obdrželo dítě bod. Maximální výše možných bodů byla stanovena na 75.

Používání homonym			
Sociálně podnětné prostředí	Počet bodů	Sociálně méně podnětné prostředí	Počet bodů
Dítě č.1	10	Dítě č.6	0
Dítě č.2	1	Dítě č.7	3
Dítě č.3	8	Dítě č.8	0
Dítě č.4	9	Dítě č.9	1
Dítě č.5	10	Dítě č.10	5
Dosaženo celkem bodů	38	Dosaženo celkem bodů	9

Tabulka č. 6: Používání homonym

3.3.1.6 Rozlišování jednotného a množného čísla – úkol č. 6

I ke zjišťování výsledků v této oblasti jsem využila metody obrázků.

Cílem bylo pojmenovat obrázek v jednotném čísle a následně skupinu obrázků v čísle množném. Po chvíli jsem situaci změnila a děti nejprve hovořily o čísle množném, následně pojmenovaly věc na obrázku v jednotném čísle. Maximální možný počet dosažených bodů činil 50.

Rozlišování jednotného a množného čísla			
Sociálně podnětné prostředí	Počet bodů	Sociálně méně podnětné prostředí	Počet bodů
Dítě č.1	10	Dítě č.6	10
Dítě č.2	10	Dítě č.7	7
Dítě č.3	10	Dítě č.8	9
Dítě č.4	9	Dítě č.9	8
Dítě č.5	10	Dítě č.10	9
Dosaženo celkem bodů	49	Dosaženo celkem bodů	43

Tabulka č. 7 : Rozlišování jednotného a množného čísla

3.3.1.7 Rytmické citění – úkol č. 7

Rytmické citění u dětí jsem zjišťovala opět na základě předložených obrázků. K dispozici jich měly osm – od jednoslabičných po čtyřslabičná. Úkolem bylo obrázek vytleskat. Zde docházelo občas k určitým nesrovnalostem, neboť zvláště děti nadanější vytleskávaly jednotlivé hlásky. Celkem se mi to stalo u třech dětí, bylo třeba činnost více specifikovat. Jednotlivá slova nakonec děti hrály na piáno, což pro ně bylo nejen zábavné a lákavé, ale i rytmické rozdělení slov bylo správné. Maximální počet bodů činil 40.

Rytmické citění			
Sociálně podnětné prostředí	Počet bodů	Sociálně méně podnětné prostředí	Počet bodů
Dítě č.1	8	Dítě č.6	3
Dítě č.2	8	Dítě č.7	0
Dítě č.3	8	Dítě č.8	4
Dítě č.4	4	Dítě č.9	4
Dítě č.5	8	Dítě č.10	1
Dosaženo celkem bodů	36	Dosaženo celkem bodů	12

Tabulka č. 8 : Rytmické citění

3.3.1.8 Jazykový cit – úkol č. 8

Úroveň jazykového citu u dětí byla zjišťována pomocí upraveného diagnostického testu Z. Žlaba (Příloha č.3).

Celkem jsem stanovila deset dvojic, za každou správně určenou dvojici dostalo dítě bod. Maximální počet možných bodů byl 50.

Jazykový cit			
Sociálně podnětné prostředí	Počet bodů	Sociálně méně podnětné prostředí	
Dítě č.1	9	Dítě č.6	6
Dítě č.2	10	Dítě č.7	1
Dítě č.3	10	Dítě č.8	6
Dítě č.4	10	Dítě č.9	3
Dítě č.5	10	Dítě č.10	3
Dosaženo celkem bodů	49	Dosaženo celkem bodů	12

Tabulka č. 9 : Jazykový cit

3.3.1.9 Artikulační obratnost a výslovnost – úkol č. 9

Artikulační obratnost a správnou výslovnost jsem zjišťovala pomocí patnácti slov, která po mě děti opakovaly – sušená, švestka, žáci, cvičí, dědeček, děťátko, hodiny, strašidlo, správný, plavba, správkárna, velryba, pampeliška, cvičky, švihadlo. Některá slova se ukázala jako náročná pro děti z obou skupin, neboť zde dochází ke kumulaci sykavek, což bývá ve výslovnosti často obtížné. Počet možných získaných bodů činil celkem 75 bodů pro skupinu.

Artikulační obratnost a výslovnost			
Sociálně podnětné prostředí	Počet bodů	Sociálně méně podnětné prostředí	Počet bodů
Dítě č.1	15	Dítě č.6	7
Dítě č.2	15	Dítě č.7	15
Dítě č.3	13	Dítě č.8	8
Dítě č.4	15	Dítě č.9	13
Dítě č.5	15	Dítě č.10	5
Dosaženo celkem bodů	73	Dosaženo celkem bodů	48

Tabulka č. 10: Artikulační obratnost a výslovnost

3.3.1.10 Gramatická správnost mluveného projevu – úkol č. 10

Ke zjištění gramaticky správného mluvního projevu jsem využila tzv. malované čtení z publikací *Diagnostika předškoláka* (Klenková, J., Kolbábková, H., 2010, str. 103) a *Diagnostika dítěte předškolního věku* (Bednářová, J., Šmardová, V., 2007, str. 195), kde děti užívaly slova v gramaticky správném tvaru. Dále popisovaly obrázek zaměřený na užívání předložek: „Kde je kočka?“ (za komínem), „Kde je miska?“ (u boudy) – celkem 10 předložek. V další části posuzovaly, zda jsou jednoduché věty ve správném gramatickém tvaru. Např.: Táta jela na autu. Umíš to říci správně?“ Celkem se jednalo o pět vět. I v tomto úkolu se projevovaly deficity u některých dětí, přesto pro ně byla činnost zajímavá a plnily ji poměrně radostně. Za každou správnou odpověď jsem opět zaznamenala bod a navíc hodnotila, zda dítě pozná nesprávný tvar a užije předložku v gramaticky správném tvaru. Celkový maximální počet bodů činil 315 bodů pro každou skupinu.

Gramatická správnost mluveného projevu			
Sociálně podnětné prostředí	Počet bodů	Sociálně méně podnětné prostředí	Počet bodů
Užívá gramaticky správný tvar slova	Celkem 211	Užívá gramaticky správný tvar slova	Celkem 155
Dítě č.1	42	Dítě č.6	30
Dítě č.2	43	Dítě č.7	30
Dítě č.3	40	Dítě č.8	25
Dítě č.4	43	Dítě č.9	30
Dítě č.5	43	Dítě č.10	40
Užívá předložky ve správném tvaru	Celkem 48	Užívá předložky ve správném tvaru	Celkem 27
Dítě č.1	10	Dítě č.6	6
Dítě č.2	9	Dítě č.7	7
Dítě č.3	9	Dítě č.8	4
Dítě č.4	10	Dítě č.9	6
Dítě č.5	10	Dítě č.10	4
Pozná gramaticky nesprávnou větu	25	Pozná gramaticky nesprávnou větu	20
Dítě č.1	5	Dítě č.6	5
Dítě č.2	5	Dítě č.7	4
Dítě č.3	5	Dítě č.8	3
Dítě č.4	5	Dítě č.9	4
Dítě č.5	5	Dítě č.10	4
Utvoří gramaticky správnou větu	25	Utvoří gramaticky správnou větu	15
Dítě č.1	5	Dítě č.6	3
Dítě č.2	5	Dítě č.7	3
Dítě č.3	5	Dítě č.8	3
Dítě č.4	5	Dítě č.9	4
Dítě č.5	5	Dítě č.10	2
Dosaženo celkem bodů	309	Dosaženo celkem bodů	217

Tabulka č. 11: Gramatická správnost mluveného projevu

3.3.1.11 Souvislý projev dítěte – úkol č. 11

Tuto oblast jsem hodnotila na základě krátkého vyprávění dítěte. Nejprve jsem položila motivační otázku typu: „Co jsi dělal/a včera? Zažil/a jsi něco zajímavého?“ Nechala jsem dítě volně hovořit, přičemž jsem zároveň hodnotila úroveň mluvního projevu a způsob komunikace. Posléze jsem nechala dítěti popsat obrázek. Zaměřila jsem se na celkové vyjadřování, zda dítě hovoří samostatně, popisuje detaily, jestli je potřeba jej povzbuzovat, klást doplňující otázky či zda není schopno obrázek popsat. Hodnocení probíhalo na stupnici 0 – 3 – 5 (nekomunikuje, kladu otázky, vypráví sám). Možný maximální počet činil 25 bodů pro skupinu.

Souvislý projev dítěte			
Vypráví sám (5) – Kladu otázky (3) – Dítě nekomunikuje (0)	Počet bodů	Vypráví sám (5) – Kladu otázky (3) – Dítě nekomunikuje (0)	Počet bodů
Dítě č.1	5	Dítě č.6	3
Dítě č.2	5	Dítě č.7	3
Dítě č.3	5	Dítě č.8	3
Dítě č.4	3	Dítě č.9	3
Dítě č.5	5	Dítě č.10	0
Dosaženo celkem bodů	23	Dosaženo celkem bodů	12

Tabulka č. 12: Souvislý projev dítěte

3.3.1.12 Úroveň mluvního projevu – úkol č. 12

Úroveň mluvního projevu dítěte je dána způsobem vyjadřování, šířkou slovní zásoby. V této oblasti jsem posuzovala, zda je projev rozvinutý, chudý, zda dítě používá všechny slovní druhy i správný slovosled. Oblast byla hodnocena v souvislosti s vyprávěním příběhu a popisu obrázků na stupnici 0 – 3 – 5. Celkový možný počet bodů činil 75 bodů pro každou skupinu.

Úroveň mluvního projevu dítěte			
Sociálně podnětné prostředí	Počet bodů	Sociálně méně podnětné prostředí	Počet bodů
Mluvní projev je rozvinutý, souvislý	Celkem 25	Mluvní projev je rozvinutý, souvislý	Celkem 12
Dítě č.1	5	Dítě č.6	3
Dítě č.2	5	Dítě č.7	2
Dítě č.3	5	Dítě č.8	2
Dítě č.4	5	Dítě č.9	3
Dítě č.5	5	Dítě č.10	2
Dítě užívá všechny druhy slov	25	Dítě užívá všechny druhy slov	12
Dítě č.1	5	Dítě č.6	2
Dítě č.2	5	Dítě č.7	3
Dítě č.3	5	Dítě č.8	2
Dítě č.4	5	Dítě č.9	3
Dítě č.5	5	Dítě č.10	2
Užívá správný slovosled	25	Užívá správný slovosled	12
Dítě č.1	5	Dítě č.6	2
Dítě č.2	5	Dítě č.7	3
Dítě č.3	5	Dítě č.8	2
Dítě č.4	5	Dítě č.9	3
Dítě č.5	5	Dítě č.10	2
Dosaženo celkem bodů	75	Dosaženo celkem bodů	36

Tabulka č. 13: Úroveň mluvního projevu dítěte

3.3.1.13 Vlastní hodnocení dítětem – úkol č. 13

I tuto oblast jsem posuzovala v souvislosti s prohlížením obrázků a vyprávěním příběhu. Dítěti jsem položila otázku: „Co se ti nejvíce na obrázku líbilo? Proč se ti to líbilo? Co tě zaujalo... (ve vlastním zážitku)?“ Dítě jsem nechala co nejvíce hodnotit samo a snažila jsem se o jeho obsáhlejší mluvní projev. Ne u všech dětí se to dařilo stejně. Hodnocení probíhalo opět na stupnici 0 – 3 – 5 (nedokáže vyhodnotit,

vyhodnotí částečně s pomocí otázek, hodnotí samostatně). Maximální počet bodů ve skupině činil 25.

Vlastní hodnocení dítětem			
Sociálně podnětné prostředí		Sociálně méně podnětné prostředí	
Je schopno samostatně zhodnotit zážitek (5) – Vyhodnotí částečně (3) – Nedokáže vyhodnotit (0)	25	Je schopno samostatně zhodnotit zážitek (5) – Vyhodnotí částečně (3) – Nedokáže vyhodnotit (0)	12
Dítě č.1	5	Dítě č.6	3
Dítě č.2	5	Dítě č.7	3
Dítě č.3	5	Dítě č.8	0
Dítě č.4	5	Dítě č.9	3
Dítě č.5	5	Dítě č.10	3
Dosaženo celkem bodů	25	Dosaženo celkem bodů	12

Tabulka č. 14: Vlastní hodnocení dítětem

3.3.1.14 Způsob komunikace – úkol č. 14

Tento okruh byl součástí dlouhodobého i krátkodobého spontánního pozorování a rozhovorů s dětmi. V komunikaci ve skupině vrstevníků jsem pozorovala, jakým způsobem mezi sebou děti komunikují, zda oslovují samy své kamarády či okolí, jakým způsobem řeší konfliktní či problémové situace.

V oblasti komunikace s dospělým bylo cílem pozorování, zda je dítě samo schopno oslovit dospělého se žádostí nebo spontánním projevem, jaké druhy vět užívá, zda je při komunikaci sociálně jisté nebo zda mu činí problémy.

Závěry byly jednoznačné. Děti ze sociálně podnětného prostředí byly schopné komunikovat s dětmi i dospělými bez zábran, řečový projev byl obsáhlý, dobře reagovaly na položené otázky, dokázaly vysvětlit i drobné detaily, popřípadě situace nakreslit.

U dětí z méně podnětného prostředí se projevovaly v řečovém projevu s dospělým jisté obavy, pokud odpovídaly na otázku, byly to odpovědi spíše jednoslovné či velmi krátké. V komunikaci mezi vrstevníky se však často projevovaly hlučným vyjadřováním, překřikovaly kamarády, používaly nevhodné výrazy.

Hodnotila jsem opět na stupnici 0 – 3 – 5 (nekomunikuje, komunikuje částečně, komunikuje bez zábran). Skupina mohla docílit maximálně 50-ti bodů.

Způsob komunikace			
Sociálně podnětné prostředí		Sociálně méně podnětné prostředí	
Komunikuje bez zábran a spontánně s dětmi		Komunikuje bez zábran a spontánně s dětmi	
Dítě č.1	5	Dítě č.6	5
Dítě č.2	5	Dítě č.7	5
Dítě č.3	5	Dítě č.8	5
Dítě č.4	5	Dítě č.9	5
Dítě č.5	5	Dítě č.10	3
Komunikuje bez zábran a spontánně s dospělými		Komunikuje bez zábran a spontánně s dospělými	
Dítě č.1	5	Dítě č.6	3
Dítě č.2	5	Dítě č.7	3
Dítě č.3	5	Dítě č.8	3
Dítě č.4	5	Dítě č.9	3
Dítě č.5	5	Dítě č.10	0
Dosaženo celkem bodů	50	Dosaženo celkem bodů	25

Tabulka č. 15: Způsob komunikace

3.4 Závěry šetření

Hlavním cílem bakalářské práce bylo zjistit, jak se liší řečový a jazykový projev dětí ze sociálně podnětného prostředí od řečového a jazykového projevu dětí ze sociálně méně podnětného prostředí.

Zkoumání verbálních dovedností žáků ze sociálně rozdílných prostředí poskytlo relativně ucelený přehled týkající se komunikačních schopností dětí v souvislosti s jejich rodinným prostředím. Výsledky šetření jednoznačně potvrdily rozvinutější, komplexnější, diferencovanější jazykový projev a komunikační schopnosti dětí ze sociálně podnětného prostředí. Ačkoliv podmínky pro děti z obou skupin jsou v mateřských školách nastaveny stejně a často pozorujeme zdárný vývoj dětí z méně příznivého klima, výzkum potvrdil, že k rozvoji schopností dětí ze sociálně méně podnětného prostředí často nestačí tři roky pobytu v mateřské škole. Zároveň se prokázalo, že jejich řečové dovednosti jsou na nižším stupni než u dětí z podnětného rodinného prostředí.

Hodnocení jednotlivých oblastí:

- Užívání pasivní slovní zásoby – úkol č. 1

- Sociálně podnětné prostředí – 225 bodů
- Sociálně méně příznivé klima – 221 bodů

I když rozdíly nejsou výrazné, první skupina dosáhla vyššího počtu bodů.

- Užívání aktivní slovní zásoby – úkol č. 2

- Sociálně podnětné prostředí – 223 bodů
- Sociálně méně příznivé klima – 216 bodů

Ani v této oblasti není rozdíl nápadný, přesto má první skupina více bodů.

- Vytváření protikladů – úkol č. 3

- Sociálně podnětné prostředí – 69 bodů
- Sociálně méně příznivé klima – 56 bodů

- **Používání synonym – úkol č. 4**

- Sociálně podnětné prostředí – 40 bodů
- Sociálně méně příznivé klima – 8 bodů

Zde se projevuje mezi oběma skupinami výrazný rozdíl.

- **Používání homonym – úkol č. 5**

- Sociálně podnětné prostředí – 38 bodů
- Sociálně méně příznivé klima – 9 bodů

Ačkoliv byla tato oblast náročná pro obě skupiny, diference je zde zcela zřejmá.

- **Rozlišování jednotného a množného čísla – úkol č.6**

- Sociálně podnětné prostředí – 49 bodů
- Sociálně méně příznivé klima – 43 bodů

Zde se orientovaly dobře děti z obou skupin, přesto je výsledek výzkumného vzorku z první skupiny o málo vyšší.

- **Rytmické citění – úkol č. 7**

- Sociálně podnětné prostředí – 36 bodů
- Sociálně méně příznivé klima – 12 bodů

V této oblasti výzkumu byly výsledky zřejmé.

- **Jazykový cit – úkol č. 8**

- Sociálně podnětné prostředí – 49 bodů
- Sociálně méně příznivé klima – 12 bodů

Tento dílčí úkol se jevil pro děti ze druhé skupiny jako velice náročný, čemuž odpovídalo i bodové hodnocení.

- **Artikulační obratnost a výslovnost – úkol č. 9**

- Sociálně podnětné prostředí – 73 bodů
- Sociálně méně příznivé klima – 48 bodů

Taktéž výsledky tohoto okruhu jsou nepochybné.

- **Gramatická správnost mluveného projevu – úkol č. 10**

- Sociálně podnětné prostředí – 309 bodů
- Sociálně méně příznivé klima – 217 bodů

I výsledky v této oblasti potvrzují hypotézy.

- **Souvislý projev dítěte – úkol č. 11**

- Sociálně podnětné prostředí – 23 bodů
- Sociálně méně příznivé klima – 12 bodů

V této oblasti se projevuje hluboká diference mezi oběma skupinami dětí.

- **Úroveň mluvního projevu dítěte – úkol č. 12**

- Sociálně podnětné prostředí – 75 bodů
- Sociálně méně příznivé klima – 36 bodů

Také zde jsou výsledky nesporné.

- **Vlastní hodnocení dítětem – úkol č. 13**

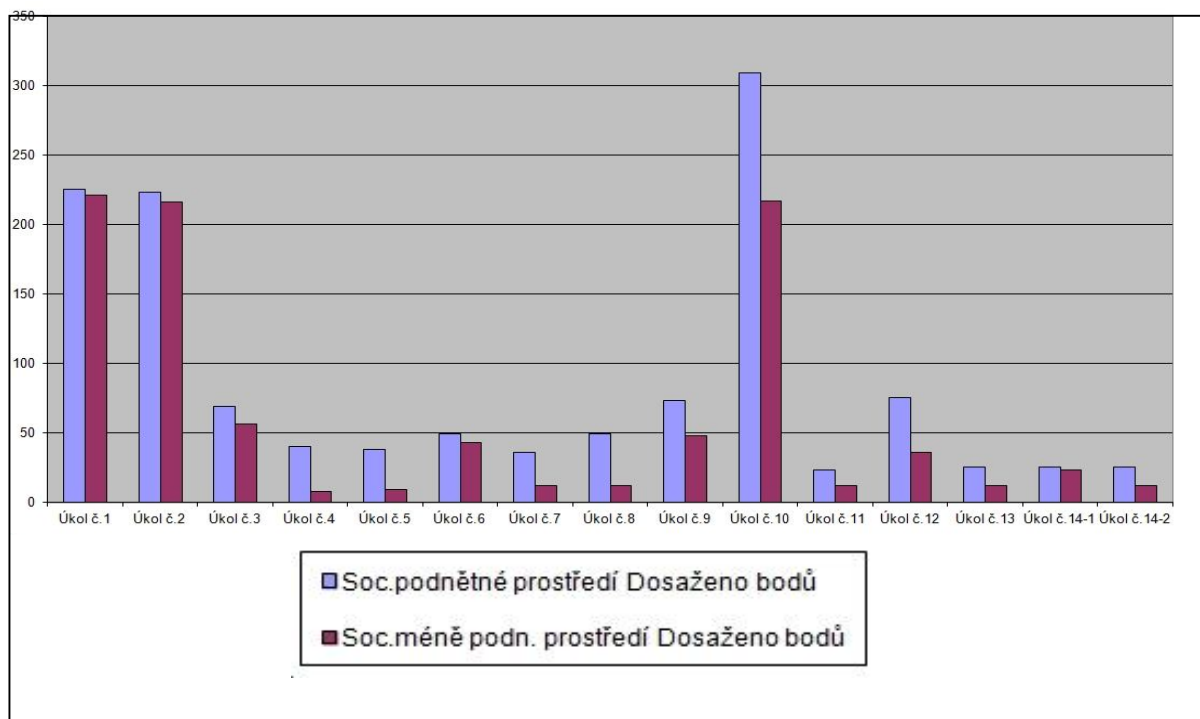
- Sociálně podnětné prostředí – 25 bodů
- Sociálně méně příznivé klima – 12 bodů

Opět jednoznačný rezultat.

- **Způsob komunikace – úkol č. 14**

- Sociálně podnětné prostředí – 50 bodů
- Sociálně méně příznivé klima – 25 bodů

Nejvýraznější rozdíly se projevily v oblasti jazykového citu (úkol č. 7), následně rytmického citění (úkol č. 8), výrazný deficit se ukázal také v celkové úrovni souvislého mluvního projevu a vlastního hodnocení (úkol č. 11, 12, 13, 14), problémy měly děti ze druhé skupiny i v užívání homonym a synonym (úkol č. 4, 5). Celkové výsledky jsem zaznamenala do grafu č. 1.

Graf č. 1 - Řečový a mluvní projev předškolního dítěte – vyhodnocení jednotlivých úkolů v obou prostředích

3.4 Diskuze

Závěrečná diskusní část týkající se rozdílů v řeči dětí z rozličných prostředí, je založena nejen na výsledcích výzkumného šetření, ale i na údajích čerpaných z odborné literatury a vycházející z osobních zkušeností autorky této práce.

Výzkumné šetření prokázalo výrazné rozdíly v řeči dětí ze sociálně rozdílných prostředí, ale i v přístupu a zájmu dětí o plnění jednotlivých úkolů.

Odlišnosti se projevily především v oblasti souvislého mluvního projevu, v užívání synonym, homonym a v oblasti jazykového citu.

Výsledky šetření jsou také v souladu s výsledky zkoumání autorů podobných výzkumů (Knausová). Ta v rámci vlastního zkoumání potvrdila prvky omezeného jazykového kódu u většiny dětí ze sociálně méně podnětného prostředí – především krátké věty, slabou slovní zásobu i plevelná slova. I šetření v této bakalářské práci prokázalo časté užívání krátkých, obsahově chudých vět. Příčinou může být omezená slovní zásoba, nedostatečná schopnost vlastního vyjadřování, nejistota v řečovém projevu, což mohou být nejen důsledky mluvního vzoru užívaného v rodinném prostředí, ale i nedostatečné množství podnětů a celkový nezájem ze strany rodičů.

Výzkumné šetření dále přispělo k potvrzení teorie jazykových kódů B. Bernsteina. Ačkoli výzkum tohoto sociolingvistického teoretika probíhal v době značně odlišné od současnosti, v jiných sociálních podmínkách i v jiném složení společnosti, výsledky šetření k potvrzení jeho teorie přispívají. Mnoho rodičů dětí pocházejících z podnětného prostředí si zcela jasně uvědomuje potřebu i očekávanou samozřejmost rozvinutého jazykového projevu svých dětí a snaží se různými způsoby poskytovat nejen správný řečový vzor, ale i nabízet možnosti rozšíření řečových a komunikačních schopností další generace a zajistit kultivovanost jejího projevu. I sama výchova, péče, pozitivní postoje rodičů ke vzdělání a učení jsou faktory, které kladně podporují vývoj řečových a komunikativních schopností (Knausová, 2006, str. 78).

V rodinách s nižším sociálním statutem je situace jiná. Ačkoli mnoho rodičů s nižším stupněm dosaženého vzdělání usiluje o vyšší vzdělání svých dětí, přesunují vlastní péči

mimo rodinu – např. rozličné kroužky, cvičení, počítačové programy apod. Třebaže toto činí s vědomím, že zajišťují svým dětem všeobecný rozhled, optimální podmínky pro rozvoj i větší šance na další uplatnění v životě, nemají často na zřeteli nutnost rozvoje řeči a komunikativních dovedností svých dětí. Tuto skutečnost si bohužel často neuvědomují (Knausová, 2006, str. 76).

Častým problémem je také vysoká vytiženost rodičů a nedostatek času se svým dítětem komunikovat. Běžné rozhovory a vyprávění jsou nahrazovány pořady v televizi, pohádkami na DVD či počítačovými hrami.

Je otázkou, jakým způsobem zvýšit úroveň řečové a komunikační kapacity těchto dětí. Z hovorů s nimi jasně vyplývá, že rodiče se dětem nevěnují v takovém rozsahu, který by byl žádoucí a mateřská škola nemá možnost se všemi těmito dětmi individuálně pracovat na rozšíření kapacity jejich řečových schopností. Částečným řešením může být odklad školní docházky, není však potvrzeno, že ve všech případech dojde k posunu ve vývoji řečových schopností těchto dětí.

4 ZÁVĚR

Bakalářská práce „Řeč dětí ze sociálně odlišného prostředí“ se zabývá problematikou vývoje řeči a komunikativních schopností dětí předškolního věku v sociálně odlišných sociokulturních prostředích, seznamuje s faktory, které řeč a komunikaci ovlivňují a krátce se věnuje teorii Bernsteinových jazykových kódů.

Práce je rozdělena na část teoretickou a empirickou.

Teoretická část je tvořena dvěma kapitolami. První se zabývá základními teoretickými východisky, a to vývojem řeči, vymezením jednotlivých termínů, ontogenetickým vývojem řeči, faktory ovlivňujícími vývoj řeči - rizikovými i podpůrnými, rozvojem jazykových schopností a řeči, diagnostikou řečového projevu předškolních dětí, a krátce objasňuje teorii Bernsteinových jazykových kódů. Druhá kapitola se věnuje prostředí dítěte, charakteristice současné rodiny, objasnění pojmu sociální znevýhodnění.

Třetí kapitola je věnována vlastnímu šetření a jejím cílem bylo zjištění, jak se liší řeč dětí pocházejících ze sociálně odlišných prostředí.

K šetření bylo využito smíšeného výzkumu. Na omezeném vzorku dětí (10) z obou sociálních prostředí jsem po dobu čtyř měsíců prováděla šetření v jednotlivých řečových oblastech - pasivní a aktivní slovní zásoba, vyjadřování protikladů, užívání synonym a homonym, gramatická správnost mluveného projevu, artikulační obratnost a výslovnost, rozlišování užití jednotného a množného čísla, schopnost rytmického citění, smysl pro jazykový cit, samostatný souvislý projev dítěte, úroveň mluvního projevu i hodnocení vlastních řečových a komunikačních schopností.

Výzkumné šetření ověřilo a potvrdilo, že jazykový projev dětí ze sociálně podnětného prostředí je celkově rozvinutější, komplexnější, diferencovanější, jejich řečové a komunikativní schopnosti jsou na vyšší úrovni než u dětí ze sociálně méně podnětného klimatu.

Jelikož se jednalo o malý vzorek dětí, výsledky nelze zevšeobecnit, ale mohou značnou měrou přispět a potvrdit již provedené výzkumy a zároveň upozornit na závažnost tohoto tématu.

Vzhledem k tomu, že tímto tématem se zabývám již delší dobu, bylo empirické šetření pro mě velmi zajímavé, podnětné, potvrdilo mé očekávání a zároveň rozšířilo moji informovanost v této oblasti.

SEZNAM LITERATURY A POUŽITÝCH ZDROJŮ:

Literatura:

ALLEN, K. Eileen a Lyn R. MAROTZ. *Přehled vývoje dítěte: od prenatálního období do 8 let*. Vyd. 3. Praha: Portál, 2008. 187 s. ISBN 978-80-7367-421-2.

BARTOŇOVÁ, Miroslava a Ilona BYTEŠNÍKOVÁ, et al. *Předškolní vzdělávání dětí se speciálními vzdělávacími potřebami: Preschool education of children with special educational needs*. Brno: Masarykova univerzita, 2012. 272 s. ISBN 978-80-210-6044-9.

BEDNÁŘOVÁ, Jiřina a Vlasta ŠMARDOVÁ. *Diagnostika dítěte předškolního věku: co by dítě mělo umět ve věku od 3 do 6 let*. Brno: Computer Press, 2007. 212 s. ISBN 978-80-251-1829-0.

BYTEŠNÍKOVÁ, Ilona. *Komunikace dětí předškolního věku*. Praha: Grada, 2012. 236 s. ISBN 978-80-247-3008-0.

BYTEŠNÍKOVÁ, Ilona. *Rozvoj komunikačních kompetencí u dětí předškolního věku*. Brno : Masarykova univerzita, 2007. 200 s. ISBN 978-80-210-4454-8.

DVOŘÁK, Josef. *Logopedický slovník: [terminologický a výkladový]*. 3. dopl. a rozš. vyd. Žďár nad Sázavou: Logopedické centrum, 2007. 248 s. ISBN 978-80-902536-6-7.

FONTANA, David. *Psychologie ve školní praxi: Příručka pro učitele*. Praha: Portál, 1997. 383 s. ISBN 80-7178-063-4.

HORŇÁKOVÁ, Katarína, Svetlana KAPALKOVÁ a Marína MIKULAJOVÁ. *Jak mluvit s dětmi: od narození do tří let*. Praha: Portál, 2009. 167 s. ISBN 978-80-7367-612-4.

KLENKOVÁ, Jiřina a Helena KOLBÁBKOVÁ. *Diagnostika předškoláka: správný vývoj řeči dítěte*. Brno: MC nakladatelství, 2010. 125 s. ISBN 80-239-0082-X.

KNAUSOVÁ, Ivana. *Problémy jazykové socializace: (ověření platnosti Bernsteinovy teorie jazykové socializace v českém prostředí)*. Olomouc: Votobia, 2006. 122 s. ISBN 80-722-0268-5.

- KOHOUTEK, Rudolf. *Vývoj a výchova dítěte v rodině*. Brno: CERM, 1998. 17 s.
ISBN 80-7204-105-3.
- KOŤÁTKOVÁ, Soňa. *Dítě a mateřská škola*. Praha: Grada, 2008. 193 s.
ISBN 978-80-247-1568-1.
- KUTÁLKOVÁ, Dana. *Budu správně mluvit: chodíme na logopedii*. Praha: Grada, 2011. 224 s. ISBN 978-80-247-3687-7.
- KUTÁLKOVÁ, Dana. *Logopedická prevence: průvodce vývojem dětské řeči*. Vyd. 2. Praha: Portál, 1999. 213 s. ISBN 80-7178-361-7.
- LECHTA, Viktor. *Diagnostika narušené komunikační schopnosti*. Praha: Portál, 2003. 360 s. ISBN 80-7178-801-5.
- MATĚJČEK, Zdeněk. *Co děti nejvíc potřebují: eseje z dětské psychologie*. Praha: Portál, 1994. 108 p. ISBN 80-717-8006-5.
- NĚMEC, Jiří. *Včela má pilu, aneb, Přípravné třídy pro děti ze sociálně znevýhodněného prostředí*. Brno: Masarykova universita v Brně, 2005. 85 s. ISBN 80-210-3727-X.
- PRŮCHA, Jan. *Pedagogická encyklopedie*. Praha : Portál, 2009. 936 s.
ISBN 978-80-7367-546-2.
- PŘÍHODA, Václav. *Ontogeneze lidské psychiky*. Praha: SPN, 1963. 461 s.
Učebnice vysokých škol.
- SEKEROVÁ, Kamila. *Realizace výukového dialogu v odlišném sociokulturním a jazykovém prostředí*. Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2009. 212 s. ISBN 978-807-3687-342.
- SLOWÍK, Josef. *Speciální pedagogika: prevence a diagnostika, terapie a poradenství, vzdělávání osob s různým postižením, člověk s handicapem a společnost*. Praha: Grada, 2007. 160 s. ISBN 978-80-247-1733-3.

SMOLÍKOVÁ, Kateřina. *Pedagogické hodnocení v pojetí RVP PV: metodika pro podporu individualizace vzdělávání v podmínkách mateřské školy*. Praha: VP, 2007.

48 s. ISBN 978-808-7000-106.

ŠVAŘÍČEK, Roman a Klára ŠEĎOVÁ. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007. 377 s. ISBN 978-80-7367-313-0.

TOMANOVÁ, Dana. *Úvod do pedagogické diagnostiky v mateřské škole*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006. 113 s. ISBN 80-244-1426-0.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie. Dětství, dospělost, stáří*. Praha: Portál, 2000. 522 s. ISBN 80-7178-308-0.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Základy psychologie*. Praha: Karolinum, 2005. 356 s.
ISBN 80-246-0841-3.

VYBÍRAL, Zbyněk. *Psychologie lidské komunikace*. Praha: Portál, 2000. 264 s.
ISBN 80-7178-291-2.

ZAJITZOVÁ, Eliška. *Předškolní vzdělávání a jeho význam pro rozvoj jazyka a řeči*. Praha: Hnutí R, 2011. 113 s. ISBN 978-80-86798-14-1.

Elektronické zdroje:

Příspěvatelé Wikipedie, *Komunikace* [online], Wikipedie: Otevřená encyklopedie, c2013, Datum poslední revize 26. 06. 2013, 14:21 UTC, [citováno 14. 08. 2013]

<<http://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Komunikace&oldid=10446827>>

Zákony a vyhlášky:

Metodické doporučení MŠMT Č.j. 27607/2009-60 k zabezpečení rovných příležitostí ve vzdělávání dětí, žáků a žákyň se sociálním znevýhodněním

Rámcový program pro předškolní vzdělávání. Praha: VÚP. 2004.

Vyhláška č. 147/2011 Sb. ze dne 25. 5. 2011, kterou se mění vyhláška č. 73/2005 Sb. ze dne 17. 2. 2005, o vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami a dětí, žáků a studentů mimořádně nadaných

Zákon č. 472/2011 Sb. ze dne 1. 1. 2012, kterým se mění Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání ze dne 1. 1. 2005

Seznam tabulek

Tab. č 1 : Seznam dětí.....	33
Tab. č. 2: Pasivní slovní zásoba.....	46
Tab. č. 3: Aktivní slovní zásoba.....	46
Tab. č. 4: Vytváření protikladů.....	47
Tab. č. 5: Používání synonym.....	47
Tab. č. 6: Používání homonym.....	48
Tab. č. 7: Rozlišování jednotného a množného čísla.....	49
Tab. č. 8: Rytmičké cítění.....	49
Tab. č. 9: Jazykový cit.....	50
Tab. č. 10: Artikulační obratnost a výslovnost.....	51
Tab. č. 11: Gramatická správnost mluveného projevu.....	52
Tab. č. 12: Souvislý projev dítěte.....	53
Tab. č. 13: Úroveň mluvního projevu dítěte.....	54
Tab. č. 14: Vlastní hodnocení dítětem.....	55
Tab. č. 15: Způsob komunikace.....	56

Seznam grafů

Graf č. 1: Řečový a mluvní projev předškolního dítěte - vyhodnocení jednotlivých úkolů v obou prostředích.....	60
--	----

Seznam příloh

Příloha č. 1: Řečový a mluvní projev předškolního dítěte

Příloha č. 2: Řečový a mluvní projev předškolního dítěte – vyhodnocení

Příloha č. 3: Z. Žlab - Zkouška jazykového citu

Řečový a mluvní projev předškolního dítěte

Jméno dítěte.....

Sledovaná oblast	Možný počet bodů	Dosaženo bodů
Úkol č. 1 - Slovní zásoba - pasivní (ukaz mi obrázek, kde je...)	45	
Úkol č. 2 - Slovní zásoba - aktivní (pojmenuj, co je na obrázku, který ti ukazují)	45	
Úkol č. 3 - Protiklady	14	
Úkol č. 4 - Synonyma		
Úkol č. 5 - Homonyma		
Úkol č. 6 - Rozlišuje mezi jednotným a množným číslem	10	
Úkol č. 7 - Rytmičké cítění	8	
Úkol č. 8 - Jazykový cit	10	
Úkol č. 9 - Artikulační obratnost + výslovnost	15	
Úkol č. 10 - Gramatická správnost mluveného projevu (Hodnoceno uč. – tvoří gramaticky správný tvar slova, užívá předložky ve správném tvaru, pozná gramaticky nesprávnou větu, utvoří gramaticky správnou větu)	43	
Úkol č. 11 - Souvislý projev dítěte (vlastní zážitek, krátké vyprávění podle obrázků apod.) - vypráví sám-kladu otázky-dítě nekomunikuje	5	
Úkol č. 12 - Úroveň mluvního projevu (hodnoceno učitelkou) – rozvinutý, užívá všechny druhy slov, užívá správný slovosled	15	
Úkol č. 13 - Hodnocení dítětem (co se ti líbilo?, proč se ti to líbilo? – popř. charakteristika postav – zhodnotí samostatně – vyhodnotí částečně – nedokáže vyhodnotit	5	
Úkol č. 14 - Komunikuje běžně s dětmi?	5	
- Komunikuje s dospělými?	5	
Celkový počet bodů		

Řečový a mluvní projev předškolního dítěte – vyhodnocení

Označení sledované oblasti	Soc.podnětné prostředí Dosaženo bodů	Soc.méně podn. prostředí Dosaženo bodů
Úkol č.1 - Slovní zásoba - pasivní (ukáž mi obrázek, kde je...)	225	221
Úkol č. 2 - Slovní zásoba - aktivní (pojmenuj, co je na obrázku, který ti ukazuji)	223	216
Úkol č. 3 - Protiklady	69	56
Úkol č. 4 - Synonyma	40	8
Úkol č. 5 - Homonyma	38	9
Úkol č. 6 - Rozlišuje mezi jednotným a množným číslem	49	43
Úkol č. 7 - Rytmické cítění	36	12
Úkol č. 8 - Jazykový cit	49	12
Úkol č. 9 - Artikulační obratnost + výslovnost	73	48
Úkol č. 10 - Gramatická správnost mluveného projevu (Hodnoceno uč. – tvoří gramaticky správný tvar slova, užívá předložky ve správném tvaru, pozná gramaticky nesprávnou větu, utvoří gramaticky správnou větu)	309	217
Úkol č. 11 - Souvislý projev dítěte (vlastní zážitek, krátké vyprávění podle obrázků apod.) - vypráví sám-kladu otázky- dítě nekomunikuje	23	12
Úkol č. 12 - Úroveň mluvního projevu (hodnoceno učitelkou) – rozvinutý, užívá všechny druhy slov, užívá správný slovosled	75	36
Úkol č. 13 - Hodnocení dítětem (co se ti líbilo?, proč se ti to líbilo? – popř. charakteristika postav – zhodnotí samostatně – vyhodnotí částečně – nedokáže vyhodnotit	25	12
Úkol č. 14-1 - Komunikuje běžně s dětmi?	25	23
Úkol č. 14-2 - Komunikuje s dospělými?	25	12
Celkový počet bodů	1 284	937

Upravená zkouška jazykového citu – Zdeněk Žlab

Úkol č. 1

Instrukce:

Budu ti říkat slova, a ty na ně ukážeš vždy slovíčkem „ten“, „ta“, „to“ nebo „ty“.

Napřed řeknu „maminka“ a ty řekneš „ta maminka“.

Nebo řeknu stůl a ty řekneš „ten stůl“.

Potom řeknu dveře a ty řekneš „ty dveře“.

Zácvik:

Ted' si zkusíme, jak ti to půjde.

„Teta“ a ty řekneš...

„Pero“ a ty řekneš...

„Prázdniny“ a ty řekneš...

Víš, co máš dělat?

Soubor testů: Zapisujeme přesně, co dítě řeklo. Vždy odsouhlasíme, i když to není dobře.

Slovo	Odpověď dítěte
Míč	
Kolo	
Hodiny	
Žízeň	
Vánoce	
Medvěd	
Trest	
Panenka	
Pondělí	
Lež	

Správná odpověď je za 1 bod.

Získáno bodů:

Úkol č.2:

Instrukce:

Řeknu ti slovo, které označuje, co kdo dělá.

Když to bude muž nebo chlapec, ty řekneš, jak se nazývá paní nebo děvče, které dělá stejnou činnost.

Když řeknu označení pro paní nebo děvče, ty řekneš název pro muže.

Např. řeknu učitelka a ty řekneš „učitel“. Řeknu žák a ty řekneš „žákyně“.

Zácvik:

Teď si to zkusíme.

Lékař.... (pokud řekne doktorka, uč, reaguje: „a neznáš ještě jiné slovo?“)

Řidič...

Kuchařka....

Hráčka....

Soubor výrazů:

Slovo	Odpověď dítěte
Dělník	
Běžkyně	
Vesničan (možné vysvětlení: „je to pán, který bydlí na vesnici“)	
Krmič (možné vysvětlení: „Je to pán, který krmí v kravíně“)	
Plavec	

Získáno bodů:

Úkol č.3:**Instrukce:**

Teď mi řekneš, jak se nazývají různé předměty nebo zvířátka.

Zvířata, která žijí v lese jsou lesní, zvířata, která žijí na poli jsou polní.

Vejde od slepice je slepičí, od husy je husí, od kachny kachní.

Zácvik:

Teď si to zkusíme.

Jak se říká boudě pro psa?

Jak se říká polévce z ryby?

Jak se nazývá papír, do kterého něco balíme?

Soubor výrazů:

Slovo	Odpověď dítěte
Jak se říká člunu s motorem? Pokud neví, poprvé můžeme poradit: Je to člun jaký?	
Jak se nazývá míč, kterým se kope? Již neradit.	
Jak se říká šatům pro dívky? (Holčičí bez bodu)	
Jak se říká obědu, který je v neděli?	
Ten, kdo není vidět je	

Získáno bodů:

Informace pro učitelku: Pracujeme s dítětem starší 5-ti let

Dítě necháváme pracovat samostatně, zapisujeme přesně to, co řeklo.

Pokud je možné upřesnění, je uvedeno u konkrétního slova.